

2DE GRAAD
SECUNDAIR
ONDERWIJS

viva VELDEKE

– REIS MET EEN DICHTER –

HENDRIK VAN VELDEKE

HET GRAAFSCHAP LOON EN DE ROMAANSE KUNST

HASSELT
HEEFT
HET.

VOORWOORD

Viva Veldeke, een boeiend literair en kunsthistorisch project rond Hendrik van Veldeke, was voor de stedelijke musea van Hasselt, de Hasseltse erfgoedcel en de lerarenopleidingen van verschillende hogescholen de aanleiding voor een intensieve samenwerking gericht op sensibilisering rond erfgoed in het onderwijs.

Hendrik van Veldeke, de 12de-eeuwse dichter die geboren werd in Spalbeek, in het graafschap Loon, staat aan de wieg van de Nederlandse literatuur. Hij is de eerste auteur van teksten in wat we vandaag de Nederlandse taal noemen. Hij schreef en werkte ook in het huidige Nederland en Duitsland. Zijn verhalen en gedichten, talenkennis en uitzonderlijke reislust maken hem een 'Europeaan avant la lettre'.

Voor kinderen en jongeren is Hendrik van Veldeke een monument, een straat- en pleinnaam. Maar hij is meer dan dat. Veldeke is een figuur die hen kan laten kennismaken met het erfgoed in de stad en met de taal die ze spreken. Heden en verleden komen zo samen.

Voor de diverse leeftijdsgroepen ontwikkelden docenten en studenten van de lerarenopleidingen van de XIOS Hogeschool, van de KHlim, en van de PHL samen met enkele leerkrachten en de educatieve dienst van de Hasseltse musea lesbrieven. Professor Jef Janssens en zijn team staan garant voor de wetenschappelijke waarde van de tentoonstellingen. De uitgewerkte lesbrieven zijn zowel een mogelijke begeleiding voor een bezoek aan de tentoonstellingen als een introductie in de wereld van de 12de en 13de eeuw en de invloed van van Veldeke op de taal en literatuur.

We hopen dat vele leerkrachten en hun leerlingen van het lager en het secundair onderwijs dankzij de lesbrieven de weg zullen vinden naar de wortels van hun taal en literatuur.

INHOUDSTAFEL

Toelichting	6
Achtergrondinformatie: Wie was Hendrik van Veldeke?	7
Achtergrondinformatie: De geschiedenis van het graafschap Loon in Europees perspectief	9
Achtergrondinformatie: Ottoonse en romaanse kunst	20
Lessuggestie 1: De geschiedenis van het graafschap Loon (ca. 1020-1796)	25
Lessuggestie 2: Kunst ten tijde van Veldeke in het graafschap Loon (ca. 1150-1200)	31
Bronnen bij lessuggestie 1	35
Bronnen bij lessuggestie 2	46
Bronverwijzingen	53
Bibliografie	54
Colofon	55

TOELICHTING

Hierbij vindt u voor het secundair onderwijs twee ‘lesbrieven’ met onderwerpen die nauw aansluiten bij de figuur van Hendrik van Veldeke (voor 1150-1190/1210), maar niet expliciet over hem gaan. Daarnaast is er in deze bundel ook achtergrondinformatie voorzien, op het niveau van de leerkracht. Tenslotte kan u foto’s en teksten vinden, die als bronnen bij deze lessen kunnen aangewend worden.

De eerste lesbrief dient om leerlingen van de tweede (en eventueel als thema in de derde) graad kennis te laten maken met de geschiedenis van het graafschap Loon (en prinsbisdom Luik), waar Hendrik van Veldeke waarschijnlijk geboren is en een tijd verbleven heeft. Niet de figuur van Veldeke staat centraal, maar wel de geschiedenis van een graafschap dat ongeveer overeenkomt met de provincie Belgisch Limburg, dat tussen ca. 1020 en 1366 een leen was van het prinsbisdom Luik en van 1366 tot de Franse Revolutie deel uitmaakte van dit prinsbisdom en met de geschiedenis daarvan nauw verbonden was.

Deze kennis is nuttig en zelfs onontbeerlijk omdat in de meeste handboeken voor geschiedenis van het secundair onderwijs in Vlaanderen (en in Nederland) beide historische entiteiten niet of nauwelijks aan bod komen. Twee van de tien Belgische provincies lijken geen historische ontwikkeling te hebben doorgemaakt! Niets is minder waar. Deze veronachtzaming is grotendeels te verklaren door het feit dat beide entiteiten nooit – op enkele jaren na in de 15de eeuw – tot de Bourgondische, Spaanse of Oostenrijkse Nederlanden hebben behoord, maar tot het Duitse Rijk, meer bepaald vanaf 1512 (en 1548, Transactie van Augsburg) tot de Westfaalse *Kreits*.

Het nieuwe België kwam tot stand in 1830 en nu waren Loon (huidige Limburg) en Luik wel opgenomen. De geschiedschrijving en het geschiedenisonderwijs werden daarna bijna uitsluitend vanuit een Belgisch standpunt of vanuit het gezichtspunt van de historische Nederlanden aangereikt. Luik en Loon kwamen nauwelijks ter sprake. En dat is ten dele nog zo ... Noch vanuit de ‘vaderlandse’, noch vanuit de Duitse geschiedschrijving is veel aandacht naar deze gebieden uitgegaan, die heden het grootste deel van de Euregio uitmaken, een regio die in toenemende mate (opnieuw) socio-economische en culturele banden smeedt. Wij beweren niet dat er geen historisch onderzoek is gevoerd, maar de resultaten daarvan stromen niet genoeg naar het onderwijs door.

Omdat Loon en Luik in een regio lagen tussen en in andere grote culturen, zoals de Franse, de Duitse en die van de Nederlanden, kenden ze toch een boeiende geschiedenis. De uitwisseling en contacten met deze regio’s betekende verrijking en vernieuwing voor Loon. Maar door de centrale en strategische ligging betekende dat ook veel oorlog en verarming. Voor leerlingen kan deze geschiedenis ook zeer zinvol als instap gebruikt worden om de rijke Duitse geschiedenis te leren kennen.

Daarom is de tweede les eveneens zinvol. Zij beperkt zich tot de belangrijkste kenmerken van de bouwkunst en beeldende kunsten ten tijde van Veldeke, de (laat-)Romaanse kunst.

Vroegmiddeleeuwse cultuur en kunst worden normaal verworven in de tweede graad. Deze lessuggestie wil echter bijzondere aandacht besteden aan de toepassing van de Romaanse stijlkenmerken en iconografie op de Maaslandse en Rijnlandse kunst: de Euregio was in het verleden immers een boeiende smeltkroes van verschillende invloeden. Recent is overigens nog aangetoond dat bijvoorbeeld de Maaslandse miniatuurkunst – en dat brengt ons opnieuw in de omgeving van Hendrik van Veldeke – toonaangevend was voor een groot deel van Europa. Men moet daarbij ook in rekening brengen dat het bisdom Luik (niet het prinsbisdom) en zijn kerkelijke cultuur zich tot 1559 uitstreckte over grote delen van Luik, Limburg, Brabant en zelfs Henegouwen: zelfs de Sint-Gertrudisabdij van Nijvel is in Maaslandse stijl gebouwd.

ACHTERGRONDINFORMATIE: WIE WAS HENDRIK VAN VELDEKE?

Hendrik van Veldeke wordt gezien als de eerste dichter die literatuur bedreef in een taal die als Nederlands beschouwd kan worden. Hij heeft met zijn gedichten zelfs bijgedragen tot de vorming van het Nederlands, nl. het Westnederfrankisch of kortweg het Limburgs; maar dan gezuiverd van dialectische eigenaardigheden. Veldeke zou hiervan de schriftvormen en zelfs de grammatica bepaald hebben. Een Duitse tijdgenoot, Gottfried von Strassburg, dichtte over hem:

*er impete daz êrste ris
in tuitescher zungen
dâ von sit erste ersprungen
van den die bluomen kâmen.*

(hij entte de eerste loot op de Dietse tongval, waaruit takken ontsprongen die bloemen voortbrachten)

Nochtans behoort het oudst gevonden Nederlands versje (2de helft 11de eeuw) niet aan hem toe:

Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu uuat unbidan uue nu
(alle vogels zijn aan nesten begonnen, behalve ik en jij, wat wachten wij nu)

De schrijver van dit versje (een monnik) is echter onbekend. Het duidt echter wel op volgende veronderstelling: er werden al liederen in onze taal geschreven of in ieder geval gezongen vóór Veldeke. Hier is echter geen spoor van terug te vinden. Intussen blijft Veldeke wel de eerste bij naam bekende schrijver uit de Nederlandse letterkunde. Hij was een 'Europeaan avant la lettre' omwille van zijn talenkennis, uitzonderlijke reislust en vroege interculturele vaardigheden. Hij was de eerste Dietse dichter met Europese allures.

□ Veldekermolen in Spalbeek, Hasselt

□ Gedenkplaat aan de Veldekermolen

Veel weten we niet over hem, en wat we weten berust vooral op veronderstellingen.

Zo is zijn precieze geboortedatum onbekend, maar we weten wel dat hij geboren is in "Veldeken" – zoals uit zijn naam af te leiden is – , een heerlijkheid gelegen tussen Spalbeek en Kermt, bij Hasselt. Vandaag blijft de plaatsnaam enkel nog over als naam van een watermolen aan de Demer, de *Veldekermolen*. Over plaats of datum van zijn dood bestaat geen zekerheid. Veldeke was vermoedelijk een jongere zoon van een geslacht van lage dienstadel (ministeriales). Dat had als gevolg dat hij niet voor een militaire carrière werd opgeleid, maar als clericus een geleerde scholing ontving. Uit zijn werk blijkt een hoge graad van ontwikkeling, zoals slechts bij een edelman of priester – kon worden verondersteld. Hij kende niet alleen zijn eigen moedertaal – het Limburgs – maar daarbuiten beheerste hij ook het Frans, Duits en Latijn. En hij kende zijn Latijnse klassiekers; zoals blijkt uit de vele verwijzingen in zijn werken: Vergilius, Ovidius, Statius, ...

Toch zijn er ook enkele feiten over hem bekend. Vooreerst zijn verblijf aan het hof van de graaf van Loon, onder de hoede van gravin Agnes. Waarschijnlijk heeft Veldeke aan dit hof ook zijn leerschool in de ridderschiktheid doorgemaakt.

Hendrik van Veldeke schreef tussen 1165 en 1190. Zijn (vermoedelijk) eerste werk - bewaard in het Middelnederlands - schreef Veldeke omstreeks 1170 in opdracht van gravin Agnes van Loon: *de Servaaslegende*.

Gedurende de 12de eeuw streefden de graven van Loon ernaar hun gebied te vergroten.

Een van de gebieden waar de Loonse graven hun oog op hadden laten vallen, was het Maastrichtse rijkskapittel van Sint-Servatius. Dat deel van Maastricht was echter 'eigendom' van de Duitse keizers. Om dit gebied in handen te kunnen krijgen, moesten ze dus op een goed blaadje bij de keizer komen te staan. Een volkstalige heiligenlegende, waarin dan bovendien de Duitse keizers doorlopend voor hun Servaasdevotie werden geprezen, kon daarbij alleen maar helpen.

Vervolgens verliet Hendrik het hof van Loon en trok naar het hof van Kleef, waar hij - geïnspireerd door Vergilius en Ovidius - aan zijn *Eneas* begon. Bijna de helft van de tekst in deze roman wordt ingenomen door liefdesscènes; bij Veldeke heeft de liefde nog aan belang gewonnen. Vooral met de onrust en ongemakken van de ontluikende liefde, de zogenaamde Ovidiaanse liefdespathologie (de liefde als een ziekte: niet kunnen eten of slapen, zweten, koortsgevoelens, ...), heeft Veldeke een nieuw register in de Duitse letterkunde geopend. In 1175 werd het werk, op de bruiloft van gravin Margareta, gestolen. Blijkbaar was het werk bedoeld voor landgraaf Lodewijk III van Thüringen, maar het werd de dichter ontstolen door een aartsvijand van de landgraaf, een zekere Hendrik I van Schwarzburg. Het was pas na de dood van Lodewijk III dat het werk weer boven water kwam en Veldeke negen jaar later naar Thüringen werd geroepen om zijn roman te voltooien. Ook hier was zijn betrokkenheid bij het keizerlijk milieu groot.

Veldeke was geen doorsnee zanger, die met zijn liederen iedereen wilde bereiken. Zijn teksten veronderstellen heel wat voorkennis en zijn vaak zó subtiel, dat ze wel bestemd moesten zijn voor een aristocratisch publiek van kenners. Dat staat in schril contrast met het beeld dat wij vaak hebben van middeleeuwse liederendichters: zwervende zangers, troubadours die met staf en een tas vol boekenrollen hun kunst bij het gewone volk aan de man brachten. Armoedig, maar vrij.

ACHTERGRONDINFORMATIE: DE GESCHIEDENIS VAN HET GRAAFSCHAP LOON IN EUROPEES PERSPECTIEF¹

I. Inleiding

Door dr. Jan Vaes

Met deze tekst willen we enkele lijnen uitzetten om de geschiedenis van het graafschap Loon te plaatsen en te begrijpen.

Eerst onderzoeken we kort de middeleeuwse instellingen. Ze zijn immers bijna ongewijzigd gebleven tot de Franse Revolutie, dus ook wanneer het graafschap Loon opgenomen was in het prinsbisdom Luik. Ze werden hoogstens overkoepeld door centrale instellingen vanaf de 16de eeuw, in de periode van het vorstelijk absolutisme. De middeleeuwse instellingen dekken dus een periode van 1000 jaren. Daarna bespreken we de geschiedenis van Loon. Het is echter onmogelijk de geschiedenis van een kleine regio als Loon (en Luik) te schetsen, zonder de Europese geschiedenis en haar krachtlijnen te begrijpen. Loon, Gullik, Gelre, het Prinsbisdom Luik, het hertogdom Brabant en het graafschap Vlaanderen zijn nooit aparte 'staten' geweest, maar waren relatief kleine en zelfs excentrische delen van grotere Europese gehelen. Door het leenstelsel waren vele regio's onderling door feodale contracten verbonden, zodat men nauwelijks van staten, landen of naties kan spreken. Zij zijn pas ontstaan bij de liquidatie van de oude instellingen tijdens de Franse Revolutie.

2. Instellingen van de middeleeuwen

2.1. Inleiding

Van essentieel belang is het onderscheid tussen de Romeinse instellingen en die van de westerse middeleeuwen. Het onderscheid is zo sprekend dat men de middeleeuwen niet ten volle kan vatten als men dit contrast niet laat zien. De Romeinen beschouwden namelijk hun staat als een publieke zaak, een *res publica*, in de volle betekenis van het woord. Dat betekent dat niemand eigenaar van de staat was en dat niemand de staat kon vervreemden, verdelen, erven. Ze is van iedereen, publiek. Zelfs de Romeinse keizers zijn niet de eigenaars van de staat, zij zijn slechts magistraten, zij het de eerste (*princeps*), die als ambtenaren de *res publica* dienen. Om dit levenslang te kunnen doen, combineert keizer Augustus op illegale wijze twee magistraturen en verlengt telkens hun duur (van één jaar). Zijn opvolgers herhalen dit scenario en blijven dus magistraten van een publiek goed.

Wanneer in 476 de Romeinse instellingen van het Westromeinse Rijk grotendeels ophouden met functioneren door de invallen van de Germanen en de afzetting van de laatste Westromeinse keizer, neemt het Germaanse recht steeds meer de bovenhand. Deze 'rechtsomose' blijft duizend jaar bestaan tot aan de Franse Revolutie.

In onze streken vestigen zich vooral Franken. Zij organiseren zich in stamverband. Aan het hoofd staat een koning. Bij de dood van koning Clovis in 511 wordt het nieuw gevormde Frankisch Rijk verdeeld onder zijn vier zonen. Dat betekent dat het gezag van de koning niet politiek-juridisch van oorsprong is, zoals dat van de Romeinen, maar patriarchaal, zoals dat van een familievader die over zijn goederen, afstammelingen en onderdanen kan beschikken. Het gezag is patrimoniaal: zelfs de schatkist is privébezit van de Germaanse koning, evenals het rijk. Dit impliceert dat de 'staat' – in feite een leeg begrip in het Germaans denken –, de grond en zelfs een ambt geërfd en verdeeld kunnen worden. Men kan ze schenken, kopen, ruilen en lenen.

De verdeling bij Clovis' dood leidt later tot het ontstaan van drie Frankische deelrijken: Neustrië, Austrasië en Bourgondië, waar na het kortstondige herstel van de rijkseenheid onder Dagobert (629-639) het zwaartepunt van de macht ligt. De hofmeiers van de deelrijken hebben virtueel de macht van hun eigen koningen in handen genomen. Dit gebeurt ook de *iure*, wanneer in Austrasië de hofmeier Pepijn III de Korte (741-768) een staatsgreep pleegt en zich laat erkennen als koning door de rijksgroten en de paus. Karel de Grote (768-814) is een van zijn afstammelingen, die over Neustrië en Austrasië regeert wegens de dood van zijn broer Karloman II. Karel de Grote kan door veroveringen het Frankische rijk enorm uitbreiden over de Rijn, tot aan de Elbe en de Donau door onderwerping van Saksen en Friezen, tot in Italië door de definitieve onderwerping van de Longobarden. Hij wordt in 800 door de paus tot keizer gekroond, een vreemd en leeg begrip voor een Germaans-Frankische koning.

Onder zijn kleinzonen wordt dit grote Frankische Rijk in drie delen verdeeld (verdrag van Verdun, 843). Eén van de drie, Lotharius bekommt de keizerskroon. Het koningschap is vanaf de Karolingische Franken, in tegenstelling tot hun Merovingisch-Frankische voorgangers, nu niet meer erfelijk, zodat op die wijze geen rijkverdelingen meer mogelijk zijn. De koning (keizer) wordt gekozen binnen het Karolingische koningshuis, later, bij het uitsterven van deze dynastie, uit andere stamhuizen.

2.2. Het leenstelsel

A. Ontstaan en definitie

Onder de regering van Karel de Grote gaan vele vrije mannen, die zich in een eerder zwakke maatschappelijke positie bevinden, een *commendatio*-contract aan met een rijke en machtige vrije man. Hierdoor bevelen zij hun persoon levenslang aan deze machtige aan. Deze *senior* biedt zijn vazal bescherming en onderhoud, waarvoor de vazal in ruil diensten presteert. Dit kunnen militaire diensten zijn. Wanneer onder Karel de Grote vele veroveringen plaatshebben, roept deze zijn vrije mannen – de enige die volgens Frankisch recht wapens mogen en moeten dragen - op tot verplichte krijgsdienst of heerban. Vele machtige vrijen gehoorzamen echter niet en de kleinere heren plaatsen zich onder *commendatio*, en dus bescherming, van deze laatsten om aan de heerban te ontkomen.

Om dit probleem op te lossen geeft Karel de Grote aan zijn eigen vazallen een *beneficium* (een leen) onder voorwaarde van militaire dienstplicht. Deze vazallen, meestal rijkere *seniores*, trommelen op hun beurt hun vazallen op om zelf militair gesteund te worden en zien zich dus ook verplicht een *beneficium* aan hun vazallen in ruil te geven. De feodale piramide is in een mum van tijd opgebouwd.

De verbinding van de reeds bestaande praktijk van de *commendatio* met een *beneficium* onder voorwaarde van militaire dienstplicht is een leencontract. Meteen begrijpen we dat het leenstelsel of feodaliteit wederzijdse contracten inhoudt tussen leenheren en vazallen waarbij in ruil voor bescherming en een *beneficium* (= leen) militaire dienstplicht moet verricht worden.

Men kan nu als *beneficium* (als leen dus) een grond, een recht, een som geld of een ambt geven. Zo zal Karel de Grote zijn 230 gouvgraven (bestuurders van 230 graafschappen in het Frankische Rijk) bij wijze van *beneficium* (als vergoeding voor hun prestaties) het vruchtgebruik van een koninklijk domein geven. Vanaf ca. 850, wanneer de kleinzonen van Karel de Grote af te rekenen hebben met onderlinge twisten en met invallen van Noormannen, Saracenen en Magyaren, zal het koninklijke gezag verzwakken, zodat alle vazallen van het Rijk trachten hun *beneficium*, hun leen (waaronder ook de ambtslenen) te behouden als een erfelijk familiebezit.

B. Rechten en plichten

Elk leencontract (tot aan de Franse Revolutie) legt aan de leenheer de plicht op tot militaire en juridische bescherming en onderhoud van de vazal, waarvoor in ruil het leen of *beneficium* gegeven wordt. Over dit *beneficium* of leen heeft de leenman levenslang het vruchtgebruik. Het wordt vanaf de 9de eeuw zelfs erfelijk bezit, maar geen eigendom.

De vazal of leenman verbindt zich in het leencontract om de heer 'met raad en daad bij te staan'. Dit laatste houdt in dat hij krijgsdienst te paard verricht, zijn leenheer te paard escorteert, wachtdienst verricht in de burcht van de heer en de zogenaamde feodale bedden betaalt, waarvan de belangrijkste is dat hij zijn leenheer moet vrijkopen als deze krijgsgevangene wordt. Een belangrijk gevolg hiervan is dat nagenoeg alle vroegmiddeleeuwse oorlogen en veldslagen feodale oorlogen waren: adellijke contractanten 'streden' tegen andere contractanten.

De graaf van Loon bijvoorbeeld moest deze verbintenissen nakomen voor zijn beide leenheren: de bisschop van Luik en de keizer van Duitsland. Hij had namelijk (minstens) twee leencontracten, een dubbele vazalliteit dus. Van de prins-bisschop had hij het territorium van Loon in leen (een grondleen), van de keizer de grafelijke rechten (het ambt, m.a.w. een ambtleen). Zelf werd hij leenheer van het graafschap Horn. Wanneer in 1366 het Loonse gravenhuis uitsterft, keren Loon (en dus ook Horn) terug naar de leenheer, de prins-bisschop van Luik.

C. Soorten lenen en cumulatie van lenen

Er zijn drie soorten lenen: grond-, ambts- en geldlenen. Voor een geldleen – en dat is meteen een goede illustratie - wordt graaf Arnold V van Loon (1279-1323) leenman van de graaf van Vlaanderen, wat automatisch militaire verplichtingen inhoudt voor de Loonse graaf. Bij de Guldensporenslag van 1302 moet hij de Vlaamse graaf militair bijstaan. Meteen is opnieuw duidelijk dat de graaf van Loon meerdere

leencontracten heeft: met de keizer, met de prins-bisschop van Luik, met de graaf van Vlaanderen, met de bisschop van Würzburg en de aartsbisschop van Mainz (wegens een huwelijk van een Loonse graaf met de erfdochter van het graafschap Rieneck), met de hertogen van Bar (door hun bezit – bij huwelijk bekomen – van het graafschap Chiny: als graven van Chiny namen zij daarvan immers het leencontract over).

Belangrijk is dus ook te beseffen dat men meerdere leencontracten en dus meerdere lenen – in theorie een onbeperkt aantal – kan hebben. Het voorbeeld van de graaf van Loon kan volstaan. Problematisch daarbij is dat zulk een cumulerende leenman dus meerdere militaire verbintenissen tegelijk moet nakomen. Erg hachelijk wordt zijn situatie wanneer hij heer A, waarmee hij een leencontract heeft, moet steunen tegen heer B, waarmee hij ook een leencontract heeft en die hij dus ook militair moet steunen! In de middeleeuwen werd men daarom geacht zijn ‘voornaamste’ contract te benadrukken; deze ‘hoofdleenheer’ was de *homo ligius*, de andere(n) *homines plani*.

Een bijzondere, maar veel voorkomende vorm van leencontract, is dat van het opgedragen leen of ‘*fief de reprise*’. Een eigenaar kan een (deel van zijn) grondeigendom of *allodium* schenken onder voorwaarde dat de begunstigde het hem te leen geeft. De oorspronkelijke eigenaar wordt dan leenman en kan het vruchtgebruik erfelijk hebben over wat hij geschonken heeft. Hij moet meteen wel de militaire verbintenissen, die elk leencontract impliceert, nakomen tegenover zijn leenheer, aan wie hij zijn *allodium* schonk.

Dit systeem van opgedragen lenen werd in Europa herhaaldelijk als een soort diplomatiek instrument gebruikt: men deelt immers ‘geschenken’ uit, waarbij men zelf wel het vruchtgebruik over het geschenk behield. Wanneer Lodewijk II van Loon (1197-1218) bijvoorbeeld wil huwen met Ada van Holland, erfgename van de graafschappen Holland en Zeeland, probeert hij de instemming van de feodale ‘omgeving’ te krijgen door hen verschillende van zijn Loonse *allodia* als opgedragen lenen te schenken. Door het huwelijk zou immers een nieuw machtsblok ontstaan, een nieuwe feodale constellatie, een grote personele unie. De graven van Loon gaan vaak tot dit systeem over, omdat zij omringd zijn door machtige burens, zoals het graafschap Gelre, het prinsbisdom Luik en het hertogdom Brabant. Dat putte hen geleidelijk aan uit.

D. Feodaal erfrecht en vervreemding

Vanaf de 9de eeuw kunnen lenen geërfd worden. De zoon van een leenman mag het leen (in vruchtgebruik) houden, maar behoudt dus ook meteen het contract. Hij neemt de militaire verplichtingen van zijn erflater (meestal de vader) over. Om het leen te behouden moet hij opnieuw ‘manschap’ (contractbestending) doen tegenover de leenheer en hem het leenverhef betalen (reliveren).

In het feodale erfrecht geldt de regel dat dochters door zonen worden uitgesloten. Vanaf de 10de eeuw kunnen vrouwen wel lenen erven, maar na mannelijke erfgenamen van dezelfde graad. Men spreekt in dit verband ook van *zwaardlenen* en *spillelenen*. Het graafschap Loon is bijvoorbeeld een zwaardleen, waarin vrouwen niet kunnen erven. Daardoor houdt Loon in 1366 uiteindelijk op als leen te bestaan. De leen keert automatisch terug naar de leenheer, in dit geval de prins-bisschop van Luik.

Het *eerstgeboorterecht* was een Frankische gewoonte en werd toegepast in feodaal erfrecht, dit om het leen onverdeeld te houden. De jongere broers en zussen worden schadeloos gesteld door het systeem van verderding. Vaak huwelijken de heren hun zonen en dochters goed uit. Een andere oplossing is ze onder te brengen in kloosters en kapittels. Daartoe stichten veel heren kloosters op hun grondgebied. De graven van Loon stichten bijvoorbeeld kloosters in Averbode en Herkenrode. Ze geven later ook gronden aan de Duitse Ridderorde (Alden Biesen) om deze toe te laten er een commanderijklooster uit te bouwen. Vrouwen kunnen een leencontract alleen maar erven en naleven als het een spilleleen betreft én als zij een man (of mannelijke voogd, momber) hebben. Hij kan immers de militaire verplichting, inherent aan het leencontract, nakomen.

Om dezelfde reden klimt in het feodale erfrecht het leen niet. Wanneer er geen afstammelingen zijn, wordt het niet aan een lid van een vorige generatie (ascendenten) vererfd: opa kan immers zijn militaire verplichting niet behoorlijk vervullen.

In die zin is de laatste Loonse opvolging van Godfried van Dalenbroek (1361-1362) door Arnold van Rummen (1362-1366) illegaal of ongepast. Laatstgenoemde is een lid van een oudere generatie dan Godfried, die kinderloos sterft. Met een successieoorlog wordt deze ‘feodale overtreding’ beëindigd. Dit betekent meteen het einde van het graafschap Loon als leen van Luik. De prins-bisschop van Luik

neemt vanaf dan de titel en rechten van de graaf van Loon weer over. In de Duitse Rijksdag van Frankfurt, gehouden in 1246, is zelfs uitdrukkelijk bepaald dat 'alle lenen, gehouden van een kerk naar deze laatste zouden terugkeren, wanneer de vazal kinderloos overlijdt'.

Vanuit een leen kan men verder verlenen. De hertog van Brabant, die Brabant in leen houdt van de Duitse keizer, verleent delen van zijn leen op zijn beurt aan eigen vazallen. Zo wordt het graafschap Horne op een bepaald ogenblik een leen van Loon en dus een achterleen van de Duitse keizer. Een leen, welk soort dan ook, kan men verkopen, hoe vreemd het ook klinkt om iets te kunnen verkopen, waarvan je niet eens de eigenaar bent. De leenheer moet natuurlijk schadeloos gesteld worden: hij krijgt een vijfde of tiende van de som vanwege de verkoper én hij wordt automatisch leenheer van de koper. De koper is de nieuwe leenman en moet de daaraan gekoppelde verplichtingen nakomen.

Wanneer er betwistingen ontstaan – in verband met het erfrecht of de verkoop van lenen, het niet naleven van het leencontract door de leenheer of de leenman – kan het tot een rechtszaak komen. Die wordt afgehandeld in een leenrechtbank of leenhof. Hierin wordt men door gelijken beoordeeld.

2.3. Het heerlijk stelsel

A. Definitie en ontstaan

Een heerlijkheid is altijd een grondgebied (dus geen ambt, geen geld) waarvan alle inwoners onder het rechtstreekse publiekrechtelijke gezag leven van een heer, in feite een miniatuurvorst. Het verschil met het leenstelsel is niet gemakkelijk maar kan nu niettemin duidelijk worden. Een ambtsleenman heeft een ambt van een hogere heer in leen. Hij oefent dit ambt niet in eigen naam uit, maar alleen krachtens het leencontract. Een grondleenman heeft alleen grond te leen. Hij heeft bepaalde rechten daarop, maar heeft geen publiekrechtelijk gezag over de inwoners van de grond. De graaf van Loon heeft zoals gezegd twee leencontracten. Het eerste is een ambtsleen, waardoor hij zijn grafelijke rechten over een bepaald territorium kan uitoefenen. Hij kan dit alleen krachtens dit contract en niet in eigen naam. Zijn tweede leencontract heeft als *beneficium* een grond, namelijk het territorium van het graafschap Loon. Het geeft hem geen overheidsrechten, maar alleen grondrechten.

Dit alles impliceert dat de heer van een kleine heerlijkheid meer eigenmachtig overheidsgezag heeft dan een graaf (zoals die van Loon) of een hertog (zoals die van Brabant), die zijn grafelijke, resp. hertogelijke rechten in ambtsleen heeft.

Heerlijkheden ontstaan meestal op illegale wijze in de moeilijke periode van de 9de eeuw en de chaos van de 10de eeuw. Enkele Karolingische gouwgraven gedragen zich eigenmachtig en usurperen overheidsgezag. Veel heerlijkheden komen anderzijds legaal tot stand, in het bijzonder de kerkelijke: de Karolingische vorsten geven aan abdijen immers de immuniteit of fiscale en juridische onschendbaarheid, wat zoveel als autonomie impliceert. Veel abten en zelfs abdissen – zoals die van Thorn - zijn dus wereldlijk 'heer' van hun kerkelijk immuniteitsgebied (Rijksabdijen) en hebben dus soeverein overheidsgezag over de inwoners van hun abdijgebieden en domeinen. Zij moeten een lekenvoogd aannemen om de strafrechtspraak en de militaire beveiliging in hun heerlijkheid te verzorgen. Een geestelijke draagt namelijk geen wapens. Dit heeft voordelen voor de lekenvoogd: een deel van de penale boeten komt in zijn handen. Daarom dringt de graaf van Loon zich op als lekenvoogd van verschillende abdijen en kerkelijke domeinen: Sint-Truiden, een abdij in Luik, het domein Bree van de Luikse Sint-Bartholomeuskerk, de kerk van Sankt Peter en Alexander in Aschaffenburg.

B. Soorten heerlijkheden en vervreemding

Heerlijkheden zijn doorgans niet groter dan een dorp. Vaak zijn ze zelfs kleiner dan een dorp of een parochie. Dit impliceert dat het grondgebied van één dorp in verschillende heerlijkheden kon liggen. Lummen is bijvoorbeeld verdeeld over vier heerlijkheden. Andere heerlijkheden omvatten meerdere dorpen, zoals de heerlijkheid Vogelsanck (in Loon) die de dorpen Zolder, Zonhoven en Houthalen omvat. Heerlijkheden liggen als enclaves in grotere territoria, zoals graafschappen en hertogdommen. De heerlijkheid Grote Brogel, waarvan de eigenaar de hertog van Gulik (Jülich) is, ligt bijvoorbeeld in het territorium van het graafschap Loon, maar heeft er geen juridische binding mee.

Een heerlijkheid kan verdeeld, verkocht, geruild en geërfd worden. Daarvoor regelt de heer zelf de modaliteiten, hij is immers 'baas in eigen huis'. Men kan ook verschillende heerlijkheden cumuleren. Hier geldt geen eerstgeboorterecht.

Een heer kan aan de inwoners van het centrum van zijn heerlijkheid een vrijheidskeure geven, terwijl de rest van de heerlijkheid blijft zoals ze is. Men noemt dit een *heerlijke vrijheid*. In heel wat gevallen groeit een heerlijke vrijheid uit tot een stad door het verlenen van een *stadskeure*.

2.4. De Loonse en Luikse steden

Vanaf de 12de eeuw ontstaan nieuwe steden of worden sommige oude steden ten dele herbevolkt. Eén van de redenen is dat verschillende (feodale) heren aan het centrum van hun domein of heerlijkheid het statuut van heerlijke vrijheid verlenen. Hierdoor hopen zij hun bevolking gunstig te stemmen, de heerlijkheid te behouden en zelf financieel voordeel te halen.

Zo zijn binnen het graafschap Loon een tiental Loonse steden ontstaan. Sint-Truiden en Tongeren zijn dan weer Luikse steden in het graafschap Loon. In Loon (zoals elders) stichten de graven van Loon ook steden in kerkelijk domein, dat hen niet toebehoort, maar waarvan ze de voogd zijn. Voorbeelden hiervan zijn Beringen en Bree. Zo krijgen de graven een deel van de bevolking van het kerkelijke domein op hun hand. Het krijgen en verlenen van het vrijheidsstatuut is vaak een strategisch-politieke zet. De graven gebruiken deze steden dan ook vaak om strategisch-militaire doeleinden.

In het graafschap Loon komen in de 12de eeuw de vrijheden Kolmont (1170), Brustem (1175), Borgloon, Hasselt, Bilzen, Wuustherk (Herk-de-Stad) en Montenaken tot stand, gevolgd door Beringen (1211), Kuringen (1240), Maaseik (1244), Stokkem (1244) en Bree (voor 1297).

De steden ontwikkelen in het verbrokkelde en verstarde feodale landschap vaak een eigen dynamiek. Ze worden een 'derde macht'. Ze komen in feodale conflicten tussen, komen in botsing met hun eigen landheren of worden door dezen ingezet in hun eigen oorlogen. In toenemende mate gaan steden ook onderling tot twisten, waarin de feodale heren meegezogen worden, over.

In de steden zelf zijn er ook spanningen: tussen de patriciërs, die er het politieke én het economische leven beheersen, en de ambachtslui. Beide fracties zoeken steun bij andere steden en bij feodale heren. De late middeleeuwen zijn getekend door bijzonder complexe politieke en sociale verhoudingen. De verschillende machten moeten voortdurend koorddans en onderhouden uiterst delicate betrekkingen. Coalitiewisselingen zijn schering en inslag.

Van al deze complexe mogelijkheden van spanningen is de Guldensporenslag in 1302 een echte eerste grote ontlading. Maar ook bijvoorbeeld in Luik spelen deze krachten voortdurend als een bijna onontwarbaar kluwen op elkaar in. In Luik wordt de prins-bisschop gekozen door een kapittel dat aan de meestbiedende adellijke (Duitse) familie de voorkeur voor haar kandidaat geeft bij elke vacature. De bisschop wordt voortdurend door zijn kapittel – dat van Saint Lambert – op de vingers gekeken en bekomt zijn ambt bij de genade van de kanunniken van het kapittel. De bisschop zoekt dan vaak steun bij de stedelingen, bij voorkeur de ambachten. Als vanzelfsprekend kiezen de patriciërs dan de andere partij. De graaf van Loon moet daarbij zijn suzerein contractueel steunen, zodat de Loonse steden, erop uit om hun autonomie te vergroten, de andere partij kiezen.

Als vanzelf ontworstelen de vorsten/landsheren zich uit deze kluwens aan het einde van de middeleeuwen. Zij buiten de verbrokkeling en onderlinge twisten geleidelijk uit in hun voordeel. Door territoriale eenmaking (verovering, koop, huwelijk) en een bestuurlijke centralisatie smeden zij geleidelijk de vele territoria aaneen tot een personele unie met overkoepelende instellingen. De kleine entiteiten blijven meestal bestaan, maar komen in een personele unie terecht. Hun lokale instellingen (leenrechterlijke, heerlijke, stedelijke, ...) blijven eveneens bestaan, maar worden overschaduwd en uitgehold door centrale, vorstelijke instellingen. Het vorstelijke absolutisme is geboren en zal de Nieuwe Tijd (tussen ca. 1500 en 1800) beheersen.

3. De geschiedenis van Loon

3.1. Zelfstandige leen van Luik en de Duitse keizer

Karel de Grote († 814) vergroot en centraliseert het Frankische Rijk. De hoofdstad is Aken, dat hij naar Romeins model 'Nova Roma' noemt, hoewel de instellingen alles behalve Romeins zijn. Hij verdeelt dit rijk in ca. 230 gouwen (graafschappen), waarin telkens een gouwgraaf, als ambtenaar in naam van de koning,

belastingen int, de wetten bekend maakt en de rechtbanken (dingedagen) van de *centenae* voorziet.

De drie kleinzonen van Karel de Grote verdelen bij het verdrag van Verdun (843) dit groot West-Europees Rijk in drie. Kort daarna ligt de grens tussen West-Frankenrijk (Frankrijk) en Oost-Frankenrijk (Duitsland) onder meer midden in België, langs de Schelde. Dit blijft eeuwenlang de grens. Dit feit is zo essentieel dat men de geschiedenis van de Nederlandse gewesten niet begrijpt als men dit feit veronachtzaamt.

De keizerskroon die Karel de Grote in 800 van de Paus ontvangt, komt in de erfdelingen (Verdun, Meerssen, Ribemont, Voeren) uiteindelijk terecht bij de Duitse keizer (vanaf 962 keizer van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie) en blijft er ... tot 1806.

Dit betekent dat alle gebieden ten oosten van de Schelde, dus ook het graafschap Loon en het prinsbisdom Luik, tot het Duitse Rijk behoren.

Zelfs wanneer de Bourgondische hertogen in de 15de eeuw de meeste 'Nederlandse' gewesten tot een personele unie aaneensmeden zijn Luik (en Loon) daar niet bij: slechts tussen 1468 en 1479 zijn ze gewapenderhand en tegen hun zin in de unie opgenomen. Daarna, bij de herindeling van het Duitse Rijk in 1512 en 1548 (onder Karel V), vormen zij tot de Franse Revolutie een onderdeel van de *Westfaalse Kreits* in het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie.

Het graafschap Loon lijkt uit brokstukken van de voormalige Karolingische gouwen (Maasgouwen, Hasbania ...) te zijn ontstaan, wat minstens de indruk wekt dat het op een aantal usurpaties berust, een klassiek beeld ...

3.2. De graven van Loon

De eerste gekende Loonse graaf, **Giselbert**, wordt voor het eerst vermeld in 1015. We weten dat hij het graafschap Loon waarschijnlijk aan zijn broer, Balderik II, prins-bisschop van Luik, als opgedragen leen aanbiedt. Vanaf dan zijn de graaf van Loon en zijn opvolgers in een dubbele vazalliteitverhouding verbonden.

Noch van de regering van Giselbert, noch van die van zijn zoon **Emmo** (1046-1079?) is veel gekend. Emmo's broer, Otto van Loon, wordt door huwelijk graaf van Duras. Hij heeft de voogdij over de abdij van Sint-Truiden.

Arnold I van Loon (1079-1135) huwt ca. 1100 met de enige dochter van Gerard, burggraaf van Mainz en graaf van Rieneck (Oberfranken). Hierdoor wordt Arnold van Loon ook automatisch voogd van de abdij van Sankt Peter en Alexander te Aschaffenburg in de Mainvallei, de oudste en eerbiedwaardigste kerk van de stad. Arnold regeert 47 jaar.

Arnold II (1135-1139), zijn opvolger, is graaf van Loon, graaf van Rieneck, burggraaf van Mainz, voogd van Saint-Jacques te Luik en voogd van Sankt Peter und Alexander te Aschaffenburg. Hij sticht op voorvaderlijk allodiaal gebied de abdij van Averbode.

Lodewijk I (1140-1171) cumuleert uiteraard dezelfde titels. Hij regeert gedurende 33 jaar. Hij voegt door huwelijk en verovering Bilzen en Kolmont aan het graafschap Loon toe. **Hendrik van Veldeke** vertoeft waarschijnlijk een tijd aan het hof. De graaf van Loon is een volwaardige pion op het feodale schaakbord. Dit blijkt uit het feit dat Lodewijks zoon, Gerard, trouwt met Adelheid, dochter van Hendrik III, graaf van Gelre en Zutphen. Zijn dochter, Imana van Loon, huwt met Godfried III, hertog van Brabant.

Gerard I (1171-1194) volgt zijn vader op. Hij is de stichter van de grote abdij van Herkenrode, waar de Loonse familie voortaan haar begraafplaats heeft. Hij komt als eerste in het Loonse huis in conflict met zijn leenheer, de prins-bisschop van Luik, Rudolf von Zähringen. Deze valt het graafschap binnen, verwoest de burch van Borgloon en belegert die van Kolmont, Montenaken en Brustem. Gerard I kan in 1193 het kleine graafschap Duras aanhechten. Hierdoor is hij leenman van de Brabantse hertog, die erop uit is zijn gebied in oostelijke richting uit te breiden. In de toekomst ontstaan hierdoor in toenemende mate spanningen. Rond 1175 verkrijgt Gerard van de Duitse keizer diens rechten over Maastricht. Hij deelt die, zoals de keizer dat tot dan toe ook deed, met de prins-bisschop van Luik. Omwille van zijn drukke politieke activiteiten en wegens de cumulatie van verschillende graafschappen delegeert Gerard van Loon nog tijdens zijn leven het bestuur over het graafschap Rieneck aan zijn jongste zoon, Gerard. Gerard van Loon trekt ook tweemaal op kruistocht. Van de tweede expeditie keert hij niet terug: hij sterft bij de belegering van Akko in 1194.

De regering van Gerards opvolger, **Lodewijk II** (1194-1218), is in menig opzicht belangrijk. Lodewijk II menigt zich, zoals vele vorsten, in de Hollandse Successieoorlog.

Dirk VII, graaf van Holland, wordt in 1203 ernstig ziek en wil zijn graafschap overlaten aan zijn enige dochter, de jonge Ada. Daarvoor heeft zij echter, conform het vigerende leenrecht, een voogd nodig. Dirk VII wil zijn broer, Willem, graaf van Oost-Friesland, als voogd aanstellen. Ada is echter al verloofd met Lodewijk II van Loon, die met het oog op dit huwelijk verschillende van zijn territoria als lenen opdraagt (*fief de reprise*) aan potentiële rivalen en belangrijke graven en hertogen. Zo wil hij de 'feodale omgeving' gunstig stemmen. Wanneer de graaf van Holland sterft, zorgt zijn weduwe, Aleid van Kleef, die natuurlijk haar eigen dochter wil bevoordelen, dat het huwelijk tussen Ada en Lodewijk II van Loon snel voltrokken wordt. Dit gebeurt 10 dagen na de dood van haar man. Hierdoor wordt Lodewijk II van Loon dus ook graaf van Holland.

Hij probeert meteen op een vrij onvoorzichtige manier zijn stempel op het beleid te drukken. Dit misnoegt een aantal Hollandse edelen. Zij scharen zich onder leiding van Willem, graaf van Oost-Friesland. Deze ontvoert Ada in 1204 en laat haar overbrengen naar Engeland. De graaf van Loon verliest de slopende veldtochten tegen de grote coalitie die tegen hem wordt opgezet. Frederik II, keizer van Duitsland, erkent Willem dan als graaf van Holland. Lodewijk II kan zijn vrouw drie jaar later uit handen van de Engelse koning loskrijgen, maar Frederik II ontnemt Lodewijks voogdij over Maastricht en schenkt die aan de hertog van Brabant, die hem uitstekend geholpen had in de slag van Bouvines (1214). Aangespoord door deze voorspoedige gebeurtenissen tracht Hendrik I van Brabant steeds meer de handelsweg tussen Keulen en Brugge (over Maastricht) te beheersen. Hiervoor moet hij zich een weg banen doorheen Loon en/of Luik. Deze expansie wordt tijdelijk een halt toegeeroepen in de slag van Steps (1213) door de bisschop van Luik met steun van de Luikse ambachten en van het Loonse leger.

In 1218 wordt Lodewijk II van Loon vergiftigd. Omdat Lodewijk II met Ada van Holland geen kinderen heeft, wordt – krachtens het leenrecht – de eerste mannelijke telg uit het geslacht de erfgenaam. Dat is **Hendrik I**, die echter drie dagen na zijn broer ook vergiftigd wordt.

Een jongere broer van beide vermoorde graven van Loon volgt hen op: **Arnold III** (1218-1221). Hij bracht in ruil voor de vrijlating van Ada van Holland enkele jaren als gijzelaar door in Engeland. Hij huwt met een dochter van Hendrik I van Brabant. Tijdens zijn bewind mag de Duitse Orde zich op Loons territorium vestigen: de commanderij van Alden Biesen ziet het levenslicht. De Loonse graaf wil zich hierdoor van de steun van de Duitse ridderorde verzekeren. Hij hoopt dat de mannelijke leden van het Loonse geslacht, die niet de grafelijke titel kunnen voeren, in de commanderij opgenomen worden als ridders.

Arnold III sterft kinderloos in 1221, zodat een andere erfgenaam gezocht moet worden. De zoon van een jongere broer van Arnold III, **Lodewijk III** (1221 – 1223) die het graafschap Rieneck beheert, is de eerste in lijn voor de feodale erfopvolging. Maar hij is al zozeer met Rieneck verbonden dat hij zich na korte tijd alleen nog met Rieneck bezig houdt en zijn broer, **Arnold IV** (1223-1276), over Loon laat regeren. De familielijnen van Loon en van Rieneck splitsen zich vanaf dit ogenblik definitief. Het graafschap Rieneck blijft tot 1559 in handen van nakomelingen van Lodewijk III van Loon.

Arnold IV van Loon bestuurt het graafschap 53 jaar lang. Hij treedt in het huwelijk met Johanna, de enige dochter van de graaf van Chiny. Na de dood van zijn schoonvader in 1227 cumuleert hij Chiny met Loon. Chiny is een groot graafschap dat zich in delen van het huidige Frankrijk, Luxemburg en België uitstrekt. In de hoedanigheid van graaf van Chiny wordt hij automatisch leenman van de hertog van Bar.

Onder de regering van Arnold IV komen de Loonse steden tot ontwikkeling. Deze evolutie is trouwens niet uitzonderlijk, maar een algemeen kenmerk van de 13de eeuw. Hasselt krijgt stadsrechten in 1231, Maaseik en Stokkem in 1244. Arnold IV is een trouwe leenman van zijn prins-bisschoppen, zowel tegen de Brabantse expansiedrang – onder meer in een poging van de bisschop om Mechelen voor Luik te heroveren – , maar ook in hun strijd tegen de democratische krachten in de stad Luik.

Jan, de volgende graaf van Loon (1276-1279), huwt eerst met Mechtildis van Gulik (Jülich) en later met Isabelle de Condé. De kinderen uit het eerste huwelijk hebben voorrang in de erfopvolging. Daardoor wordt **Arnold V** (1279-1323) graaf van Loon. Maar hij moet zijn halfbroers schadeloos stellen en verliest daardoor belangrijke delen van het territorium van het graafschap Chiny. Vijf van de acht wettige kinderen van Arnold V treden in de Duitse Orde, één ervan wordt commandeur van Alden Biesen.

Arnold V raakt in verschillende feodale conflicten betrokken. Zo staat hij, omwille van familiebanden, aan de Gulikse zijde in de Gulikse Successieoorlog (1278-1280). In de slag van Woeringen (1288), culminatiepunt

van de Successieoorlog om het strategisch gelegen hertogdom Limburg, staat hij aan de zijde van de overwinnaars. Hertog Jan I van Brabant, de prinsbisschop van Luik, Arnold van Loon en de stedelijke milities van Keulen staan er tegenover Reinoud van Gelre, Hendrik IV van Luxemburg en de aartsbisschop van Keulen.

In ruil voor een geldleen moet Arnold van Loon militaire bijstand verzekeren aan de graaf van Vlaanderen, Gwijde van Dampierre. Maar de graaf van Loon komt te laat in Kortrijk om in de Guldensporenslag (1302) aan de zijde van zijn leenheer te strijden.

Niet alleen in de Brabantse expansiedrang, maar ook in de politieke spanningen van de 'vurige stede' Luik, wordt Arnold V betrokken. De prins-bisschop, Adolf van der Marck, jaagt de adel, de Luikse en Loonse steden en de patriciërs tegen zich in het harnas. Arnold van Loon buigt de situatie in zijn voordeel uit. Bij de Vrede van Fexhe (1316), die de autoriteit van de prins-bisschop aan banden legt en als een soort grondwet van het prinsbisdom fungeert, krijgt hij de voogdij over de ganse stad Luik in plaats van alleen maar over de abdij van Saint-Jacques.

Zijn zoon, **Lodewijk IV** (1323-1336) volgt hem op, vanaf 1313 in Chiny, vanaf 1323 in Loon. In de Brabantse strijd om Valkenburg in te palmen, kiest Lodewijk IV de partij van zijn leenheer, de bisschop van Luik.

Ook Lodewijk IV sterft kinderloos. Bij testament stelt hij **Diederik van Heinsberg** (1336-1361), zoon van zijn zuster, als erfgenaam aan. Het Luikse kapittel van Saint Lambert beroept zich echter op een beslissing, genomen op de Rijksdag van Frankfurt in 1246. Deze beslissing zegt dat een kerkelijk leen, bij ontstentenis van kinderen van de leenman automatisch terug moet keren naar de leenheer.

Maar de prins-bisschop, Adolf van der Marck, heeft verschillende redenen om zijn kapittel te negeren en de nieuwe graaf van Loon te steunen, hoewel de Loonse steden, die er steeds op uit zijn om hun autonomie te vergroten, eerder geneigd zijn hun graaf niet te volgen. Bovendien was zijn zus, Cunegonde, getrouwd met de graaf van Loon. Hij bokst tegen de Luikse macht op en doet een schijninval in Loon.

De graaf van Loon zoekt steun bij de aartsvijand van het prinsbisdom: de hertog van Brabant. Hij vindt zelfs bondgenoten in de partijen die betrokken zijn in de 100-jarige oorlog. Jan de Blinde, graaf van Luxemburg, springt eveneens in de bres voor Diederik van Heinsberg, maar niet uit altruïstische motieven: in ruil krijgt hij delen van het graafschap Chiny. Door dit alles capituleert het Luikse kapittel van Saint Lambert in deze eerste Loonse Successiestrijd.

Diederik van Heinsberg sterft ook kinderloos. Een zoon van zijn broer Jan volgt hem op. Deze **Godfried van Dalenbroek** (1361-1362) wordt met dezelfde onwil vanwege Luik en de Loonse steden geconfronteerd als zijn voorganger. Hij probeert opnieuw steun te vinden bij Brabant. Uit vrees voor een Brabantse annexatie vallen de Luikse troepen preventief het graafschap Loon binnen. Godfried van Dalenbroek maakt van de nood een deugd en verkoopt zijn rechten op het graafschap aan Arnold van Rummen.

Arnold van Rummen (1361-1366), de laatste graaf van Loon, kan met de klassieke 'steunpunten' de doodstrijd van het graafschap Loon nog even rekken. De graaf van Luxemburg koopt hem de laatste delen van het graafschap Chiny af, waardoor dit stuk 'Loons' territorium later, in de 16de eeuw, samen met Luxemburg tot de Nederlanden kon behoren.

Nu heeft het kapittel van Luik nog een bijkomende reden om komaf te maken met de Loonse dynastie. Arnold van Rummen is weliswaar lid van de grafelijke familie, maar geen lid van de jongere generatie dan Godfried van Dalenbroek. Hij is integendeel van een hogere generatie en in het leenrecht geldt de regel dat een leen 'niet klimt'. De Luikse troepen belegeren tenslotte de laatste pretendent in zijn burcht te Rummen. In 1366 aanvaardt hij de vrede, door Luik opgelegd: hij staat zijn graafschap en zijn rechten af. Voortaan krijgt Loon een ander statuut. De Luikse prins-bisschop geeft het niet meer in leen. Hij voert zelf de titel van graaf van Loon, die hij, net zoals het prinsbisdom, in leen houdt van de Duitse keizer.

3.3. Als Luiks gebied

A. De politieke evolutie

Omdat Loon niet meer te leen gegeven wordt, het geen eigen grafelijke dynastie meer heeft die haar belangen kan behartigen en omdat het een perifere ligging heeft in het prinsbisdom, geraakt het graafschap Loon politiek op de achtergrond in Europa. Bovendien heeft ook het prinsbisdom zelf een marginale positie

in het Duitse Rijk. Later, bij de eenmaking van de Nederlanden onder de Bourgondiërs, worden Luik en Loon niet opgenomen in de *Bourgondische Kreits* (Bourgondische statenbond)², maar wel in de *Westfaalse Kreits*.

De kleine Loonse steden en de lokale Loonse adel hebben weliswaar een stem in de standenvertegenwoordiging te Luik, maar die weegt er niet zo zwaar door als die van de bisschop, het kapittel en de Luikse adel en steden. In toenemende mate wordt ook het prinsbisdom zelf (en dus ook Loon) het toneel van het absolutistische bewind van de prins-bisschoppen. Zij worden meestal gekozen uit de hoge Duitse adel en ze gedragen zich als wereldse vorsten. Hun ambt in Luik beschouwen ze als bijkomstig of als een schaakstuk in een familiëdynastieke machtspolitiek. Luik is daarbij slechts een onderdeel van een personele unie: deze prins-bisschoppen cumuleren immers het ambt van prins-bisschop met talrijke andere.

De vijf prins-bisschoppen die uit het Beierse huis Wittelsbach naar voor geschoven worden zijn de kampioenen van deze ontwikkelingen. Zij hebben in de loop van de 17de en het begin van de 18de eeuw het bestuur in handen, maar besturen ondertussen ook nog andere Duitse bisdommen. Meestal zijn ze ook nog aartsbisschop en Keurvorst van Keulen.

Om deze redenen is het evident dat wij in deze nota's nog nauwelijks aandacht kunnen besteden aan de politieke ontwikkelingen. Ze zijn in een Europese context ingebed.

Belangrijk is in elk geval het feit dat de geschiedenis van Luik en Loon volkomen naast die van de Nederlanden plaats heeft. De Nederlanden worden geleidelijk aan verenigd door de Bourgondische hertogen. Deze evolutie begint met het huwelijk van Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, met Margareta van Male in Gent in 1369. Zij is de erfdochter van het graafschap Vlaanderen (Kroon-Vlaanderen en Rijks-Vlaanderen), Nevers, Rethel, Artois en de Franche-Comté.

Filips de Stoute bekommt in de Brabantse Successieoorlog dat zijn nakomelingen de opvolging in Brabant krijgen (en dus ook in het hertogdom Limburg, Valkenburg ...). Zijn zoon, Jan Zonder Vrees, erft al deze titels en vormt opnieuw de personele unie.

Zijn zoon, Filips de Goede, slaagt erin aan deze gebieden een reeks andere Nederlandse gewesten toe te voegen. Hij koopt Namen (1429) en laat zich als hertog van Brabant en Limburg (1430) erkennen. Hij is daarnaast graaf van Luxemburg³ (1451), Holland, Zeeland en Artois. Een grote personele unie ziet het daglicht en wordt van centrale instellingen voorzien.

Karel de Stoute volgt zijn vader in al deze graafschappen en hertogdommen op, de *facto* vanaf 1465, de *iure* vanaf 1467. In zijn pogingen om de macht van de Franse koning te breken en een corridor te vormen tussen zijn Franse territoria (Bourgogne) en de Nederlanden, valt hij ook het Fransgezinde Luik binnen. In 1467 heeft de grote slag van Brustem plaats. De Bourgondische legers verpletteren daar de milities van Luik en Loon. In 1468 verovert Karel Luik, dat hij stelselmatig laat verwoesten.

Het prinsbisdom wordt in de Nederlands-Bourgondische personele unie opgenomen, maar bij de dood van Karel de Stoute (1477) dreigt de ganse eenheid uit elkaar te spatten.

Karels enige dochter, Maria van Bourgondië, kan de situatie keren door te trouwen met Maximiliaan van Habsburg (van Oostenrijk), keizer van Duitsland.

Hij koppelt het prinsbisdom Luik los van de Nederlanden en brengt het onder in de Duitse *Kreits van Westfalen*. De nakomelingen van Maria van Bourgondië (resp. Filips de Schone en Karel V) behouden en bestendigen de Nederlandse eenheid, zodat zij een aparte Bourgondische Kreits vormen. Loon en Luik blijven daarbuiten. Ze blijven tot aan de Franse Revolutie Duits gebied van de Westfaalse Kreits.

De lotgevallen die de Nederlanden daarna ondergaan, zoals de scheiding tussen de Verenigde Provinciën en de Zuidelijke Nederlanden (1568), het Spaans-Habsburgse bewind van de Zuidelijke Nederlanden (1558-1701) en de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), raken het prinsbisdom Luik dus niet. Dat is er hoogstens onrechtstreeks bij betrokken, wanneer vreemde legers al dan niet gewenst, door het bijna weerloze Luik (en Loon) trekken.

Luik ligt immers als een 'afgelegen' Duitse enclave in de Nederlanden. Ook dit aspect draagt bij tot de verarming en tot de geïsoleerde positie van Loon. Alleen in de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) is het Luikse prinsbisdom betrokken, evenals in de Dertigjarige oorlog (1618-1648) die een Duitse godsdienstoorlog is met internationale vertakkingen.

² Behalve tijdens het intermezzo onder Karel de Stoute, tussen 1468 en 1477.

³ en dus ook van het voormalig Loonse graafschap Chiny

B. Het religieuze leven

Door troepenverplaatsingen kwam het christendom naar de noordelijke Romeinse provincies. Al in de 4de eeuw was *Atuatuca Tungrorum* (Tongeren) de zetel van een bisdom, dat later echter noodgedwongen naar het beter verdedigbare Maastricht verplaatst wordt. In de 9de eeuw verhuist de bisschop naar Luik, waar in de omgeving belangrijke Karolingische familiegoederen liggen. Onder de Ottoonse keizers (de eerste reeks Duitse keizers) worden de bisschoppen van Luik *prins-bisschoppen*. Zij zijn niet alleen geestelijk herder van hun bisdom, maar aanvaarden ook een wereldlijk ambtsleen van de keizer. Dit is een constante politiek van de Ottonen, gekend onder de benaming 'Rijkskerk'. De keizers geven namelijk een aantal belangrijke territoria in leen aan bisschoppen. Dat biedt het voordeel dat bij het overlijden van elke bisschop het leen terug naar de keizer gaat, want er zijn geen erfgenamen. Bovendien verzekert de keizer zich langs deze weg telkens opnieuw van loyale leenmannen: hij kiest ze immers zelf, zowel voor geestelijke als wereldlijke investituur. Hierdoor is de getrouwheid van de geestelijke leenmannen aan de keizer, in tegenstelling tot die van de wereldlijke, een constante in de Duitse Middeleeuwen.

Dit betekent dat het bisdom Luik veel uitgestrekter is dan het prinsbisdom Luik. Zelfs grote delen van Brabant behoren toe aan het bisdom, maar niet aan het prinsbisdom. Dit is een aspect dat in de late middeleeuwen voor bijkomende politieke spanningen tussen Luik en Brabant zorgt. Het leidt zelfs tot het (niet ingewilligde) verzoek van de Brabantse hertog om Leuven tot zetel van een bisdom te maken.

Pas in 1559 worden in de intussen tot stand gekomen personele unie van de Nederlanden nieuwe bisdommen gecreëerd, naast het eeuwenoude Luik, Utrecht, Terwaan en Kamerijk. De nieuwe bisdommen zijn onder andere Antwerpen, Gent, Den Bosch, Brugge, Leper, Roermond en Mechelen. Zij ontstaan ten nadele van het Luikse bisdom. Ze zijn ook zeer gewild bij Filips II, de katholieke, Spaanse koning van de Zeventien Provinciën, en passen in de Tridentijnse, antiprotestantse lijn.

Het bisdom Luik is verdeeld in zeven aartsdekenaten, die elk op hun beurt onderverdeeld zijn in een reeks dekenaten en parochies. Naast deze seculiere Kerk neemt de reguliere een bijzondere plaats in: de oude abdijen uit de Merovingische en Karolingische tijd (Sint-Truiden, Susteren, Aldeneik, Munsterbilzen) blijven bestaan naast nieuwe stichtingen zoals Averbode en Herkenrode. Zij zijn constant 'afzetgebieden' voor adellijke kinderen, onder meer uit het Loonse gravenhuis, die naast de hoofderfenis in hun stamgebieden grijpen. Hetzelfde geldt ook voor de commanderijen van geestelijke Ridderorden, waarvan in onze contreien vooral de Duitse een belangrijke rol speelde. Alden Biesen is daarvan een belangrijk voorbeeld.

C. Het sociaal-economisch leven⁴

In de middeleeuwen is het prinsbisdom Luik een welvarende regio, vooral door de metaalnijverheid (cf. 'Dinanderie'). In de Loonse steden bloeit kortstondig een lakenindustrie op. Maar tijdens de late middeleeuwen overvleugelt het welvarende Vlaanderen de streek. Vlaanderen neemt aan de Noordzee een betere positie in. Maar ook Brabant, dat de weg van Brugge naar het Rijnland in toenemende mate controleert, en Keulen worden belangrijker dan Loon.

Het absolutistische, dynastiek en ondemocratische bewind van de prins-bisschoppen in de Nieuwe Tijd verbetert het lot van de vele armen niet. In de steden, vooral in Luik, ontstaan trouwens, zoals elders in Europa, spanningen tussen de patriciërs en de ambachten. De internationale hanze-economie gaat, evenals de kolonisatie, aan het prinsbisdom (en het Duitse Rijk) voorbij.

De verwoestingen van Karel de Stoute (1468) worden nog lang gevoeld. De daarna herhaaldelijk doortrekkende legers verarmen de bevolking nog meer. Toetreden tot roversbenden, zoals de Bokkenrijders, is voor sommigen dan ook bijna een noodzaak.

De ellende, veroorzaakt door de opstand in de Nederlanden, de Dertigjarige en de Tachtigjarige Oorlog, worden in Luik en Loon hard gevoeld. De menselijke miserie, die Brueghel in de 16de eeuw in Brabant schildert, moet in Loon en Luik minstens even schrijnend geweest zijn.

In Loon zijn de meeste mensen nog als lijfeigenen, laten en kleine pachters aan de grond van hun heerlijkheden gebonden. Ze leven in kleine vakwerkboerderijen en worden geplaagd door misoogsten en hongersnoden.

Een nieuwe impuls voor de vrije economie en de handel komt pas na de kruistochten in Europa. Dit heeft onder meer de ontwikkeling van vrije (dus niet aan feodale of heerlijke verplichtingen gebonden) steden tot gevolg. In Limburg ontwikkelen zich Beringen, Hamont, Bree, Peer, Hasselt De lokale graven, ook de

⁴ Voor het culturele luik verwijzen wij naar de tweede lessuggestie: *Kunst ten tijde van Hendrik van Veldeke*.
SECUNDAIR ONDERWIJS, TWEEDE GRAAD, GESCHIEDENIS • 18

Loonse, stichten vaak steden, belenen ze met vrijheidsbrieven (keuren) en steunen ze, tegen de feodale adel in. In Loon zijn een aantal vrije steden eigenlijk pionnen tegen de hertog van Brabant enerzijds en tegen de prinsbisschop van Luik anderzijds. Maaseik en Stokkem zijn 'schaakstukken' tegen Gelre.

De economische bloei van Luik, de Loonse steden en dorpen is in de Vorstentijd nooit meer dezelfde als voorheen, onder meer door de voortdurende illegale doortochten van vreemde legers. Bovendien leeft Luik politiek geïsoleerd van de Nederlanden en overvleugelen de Duitse steden aan de Rijn (Keulen) haar. Luik en Loon vallen territoriaal buiten de kern van het Duitse Rijk, maar balanceren toch steeds in de interne Duitse spanningen: de Duitse keizers worden eeuwenlang gekozen door het kiescollege van de Kurfürsten. Het is dan bijvoorbeeld ook typerend dat de Fransen, Spanjaarden, Portugezen, Engelsen en Hollanders aan kolonisatie doen, maar Duitsland niet. Het is tijdens de Vorstentijd te zeer verscheurd door interne spanningen en godsdienstoorlogen.

Sociaal is de Luikse en Loonse burger in de Vorstentijd nog steeds ingedeeld in de standen van het Germaanse recht. Niettemin zullen de 'vrijen' toenemen, vooral als poorters van de steden. Dit brengt met zich mee dat nog meer kleine rechtsstelsels het levenslicht zien: de steden hebben meestal Luiks (handels)recht en ze hebben hun eigen 'burgemeesters en schepenbanken'. De *allodia* en de heerlijkheden kennen ondertussen hun eigen rechtsontwikkeling. Bovendien blijft het leenrecht van kracht voor de talrijke lenen. En natuurlijk heeft ook het kerkelijke recht (canoniek recht) voor alle burgers nog een niet-onbelangrijke impact.

De prins-bisschop moet, zoals alle (absolute) vorsten in Europa, rekening houden met de standen of 'staten', als afgevaardigden van het 'land'. Dit moet onder meer om zijn beleid kenbaar te maken en voor het stemmen van de 'beden'. Voor Luik en Loon zetelen in deze staten de seculiere geestelijkheid (kapittel van de Luikse Sint-Lambertuskerk), de feodale adel, het ridderschap en de vertegenwoordigers van de Loonse steden. Maar de vorsten houden, ook in Luik, steeds minder rekening met hun 'inspraak' en grieven. Dit leidt uiteindelijk tot de Franse Revolutie en in haar kielzog, tot de Luikse Omwenteling.

ACHTERGRONDINFORMATIE: DE OTTOONSE (962-1024) EN ROMAANSE (CA. 1000-1200) KUNST

I. Inleiding

Rond 960 na Christus verschijnt in het Westen een nieuwe culturele eenheid terwijl in het Oosten de middenbyzantijnse kunst tot ontwikkeling komt. De chaotische periode van de invallen van Noormannen en Saracenen is achter de rug en het Westen begint zich politiek te consolideren. Veel vroege abdijen, kerken en nederzettingen moeten herbouwd worden na de verwoestingen. De westerse wereld vindt zijn ordening, die christelijk en feodaal is en die er zelfs in slaagt gemeenschappelijke belangen te dienen in de Kruistochten, terug. In het Duitse Rijk komt betrekkelijke rust tot stand na de Investituurstrijd, die met het Concordaat van Worms (1122) afgesloten wordt. Nieuwe kloosterorden, zoals de Cisterciënzers en de Premonstratenzers, zien het daglicht. Meer dan ooit hebben bedevaarten een grote impact op de maatschappij. Dit alles brengt een economische bloei met zich mee, die uiteraard de cultuur bevordert.

In de romaanse kunst zijn naast een eigen, Germaans-lerse inbreng, vooral een Romeinse, een vroegchristelijke en een Byzantijnse invloed merkbaar. De beeldende kunst is dan ook onnaturalistisch. Ze staat in dienst van het bovenaardse en het transcendente. Ze is star, plechtstatig en abstraherend, maar ook eenvoudig, omdat ze belerend wil zijn.

De architectuur laat eerder een Romeinse kenschets zien: eenheid en klaarheid in opbouw, 'eerlijke' architectuur die rationeel is. Het Westen neemt het vroegchristelijke kerkschema over, aangevuld met de Karolingische verworvenheden: de basilicale bouw, liefst met een of twee dwarsbeuken of een westbouw. Het bouwen van crypten (martelarengraf of martyrium onder het kerkkoor), zo belangrijk in de romaanse periode, vindt zijn oorsprong eveneens in de vroegchristelijke, maar ook in de Karolingische bouwkunst. Op het vlak van het decoratieve zien we de eigen inbreng van de westerse (Germaanse) volkeren in de kunst. Abstracte motieven, vlechtmotieven en een neiging tot ritmische abstractie primeren. Zij ontstaan mede door een lerse invloed die onze gewesten bereikt via de monniken die vanuit Ierland het vasteland (her)bekeren.

Dit monachale leven, vooral van de Benedictijnen, is het zenuwpunt van deze cultuur. De monniken leggen ook de brug naar de Oudheid door Griekse en Romeinse auteurs te bestuderen én over te schrijven. Dit betekent niet dat er geen profane kunst is. De feodale versnippering, ingezet bij de Karolingers en bespoedigd door de invallen van Noormannen en Saracenen, brengt de bouw van talloze burchten met zich mee. Hier komt geleidelijk aan een eigen cultuur tot ontwikkeling: riddertoernooien, valkenjachten en troubadours zijn daarvan de belangrijkste uitingen.

2. De romaanse bouwkunst

De romaanse kerken en abdijen zijn stevig gebouwd, met zware muren en kleine vensters met rondbogen. Ze hebben bij voorkeur meerdere stoere torens. De bouwvolumes zijn duidelijk afgelijnd en herkenbaar: ze lijken opgestapeld als de delen van een blokkendoos. De romaanse kerk is een echte 'Godsburcht' waar de bange middeleeuwer bescherming zoekt bij God. De romaanse kunst is een vrij volks en daarom zeer expressief zoeken naar het bovennatuurlijke, naar God, in een 'duistere' tijd versnipperd door oorlogen, de pest, enz. De mens probeert tot rust te komen in zijn romaanse kerk die naar het voorbeeld van de burchten van de wereldlijke heren, een Godsburcht wordt. Aan het portaal van de kerk wordt de duivel en al het angstaanjagende uitgebeeld om deze als het ware buiten te houden. Eens binnen is de bange middeleeuwer in zijn toevluchtsoord, in zijn burcht, beschermd door zijn Heer.

De opbouw van deze kerken is even logisch, even 'naïef' als de middeleeuwer zelf: de bouwmassa's worden eenvoudig, eerlijk en logisch op en tegen elkaar gezet, zeer simpel en geometrisch, zoals de blokken uit de blokkendoos van een kind.

Ondanks de eenheid van de romaanse bouwkunst en de gemeenschappelijke, wezenlijk christelijke grondtoon, hebben verschillende streken typische kenmerken, naast de gemeenschappelijke.

2.1. Italië en de geboorte van de romaanse bouwkunst

De geest van de Oudheid blijft in Italië het sterkste leven. Van hieruit gaat dan ook de meeste invloed uit over Europa. Men neemt zelfs aan dat de wieg van de romaanse kunst in Noord-Italië, in Lombardije, te

vinden is. Rond het jaar 1000 zijn de eerste tekenen van de romaanse bouwkunst rond het Comomeer geboren: met kleine stenen worden de muren van basilicale kerken, met vrijstaande vierkante klokkentorens en stenen tongewelven, opgetrokken. Koor en transept vertonen verschillende absiden met altaren.

De wanden, in tegenstelling tot de antieke Romeinse muren, zijn enkelvoudig opgebouwd. Ze hebben steun nodig en worden daarom, geritmeerd, voorzien van lisenen, zeker als de muren nog gewelven dragen. De romaanse bouwkunst probeert immers de houten kerken, die de Noormannen verwoestten, te vervangen door stenen exemplaren.

Deze vormtaal kent een massale navolging in heel Europa. Blinde bogen verbinden lisenen, die zich later tot dwerggalerijen ontwikkelen. De motieven veroveren West-Europa.

De vroegchristelijke, laatantieke verwantschap valt zeer sterk op in de Italiaans-romaanse kunst.

2.2. Frankrijk, de Nederlanden en het Rijn-Maasgebied

Verschillende scholen tekenen zich in dit gebied af. Elk heeft een hinterland, vaak bepaald door de pelgrimswegen naar Sint-Jacob van Compostella. Hierdoor is er ook Franse invloed te zien in de Noord-Spaanse romaanse bouwkunst (Zuid-Spanje was nog islamitisch). Door de Kruistochten is er zelfs Franse invloed te zien in Palestina. De grote Franse abdijen (Cluny en Citeaux) beïnvloeden hun dochterstichtingen in gans Europa.

De school van Bourgondië, met de abdij van Cluny, heeft veel straalkapellen om het koor. In Autun komen zelfs al spitsbogen voor. Hieruit blijkt dat die dus niet uitsluitend in de gotiek voorkomen. In de Auvergne zijn de gevels uitbundig versierd, zoals in de beroemde St. Foy te Conques. In de Languedoc (St. Sernin in Toulouse) is dan weer veel Lombardische invloed aantoonbaar. Een prachtig en goed bewaard ensemble is de abdij van Moissac met haar kloostergang.

De Provence ondergaat veel invloed van nog aanwezige Romeinse bouwwerken in de streek: voorgevels van kerken zijn bijvoorbeeld geïnspireerd door Romeinse triomfbogen, zoals in de St. Trophime in Arles. In de Poitou en Périgord is de sculpturale versiering typisch voor de kerken, zoals in de St. Savin-sur-Gartempe. De klokkentorens hebben er typische schubbendaken. Onder invloed van de Byzantijnse bouwkunst, tot hier gekomen via de Kruistochten, komt in de Périgord zelfs de koepelbouw tot ontwikkeling. In Normandië, dat invloed had op de Romaanse bouwkunst van Engeland en Sicilië, komen vaak tribunes boven de zijbeuken voor. Bekende voorbeelden zijn het Romaans deel van de Mont St.-Michel, de kerken van Caen en de kathedraal van Durham in Engeland.

De romaanse bouwkunst langs de wegen naar Compostella heeft eveneens een eigen gelaat: langgerekte *basilica's* met drie beuken die in het grote transept doorlopen. Het koor is voorzien van straalkapellen en de oostmuur van de dwarsbeuk heeft talkrijke absiden.

Ook de Cisterciënzerbouwkunst is het vermelden waard. Ze komt doorheen heel het westelijk romaans expansiegebied eenvormig voor. Het is een reactie tegen de weelde en pracht van de benedictijnse Cluny-orde. Uiterste soberheid is daarom overal de stelregel: geen torens, weinig of geen sculptuur en weinig versiering. Voorbeelden zijn Fontenay en Senanque in Frankrijk, Villers-la-Ville en de abdij Ter Duinen in België. Door de nederigheid van de Cisterciënzers⁵ kunnen hun abdijen in valleien gebouwd worden. (cf. Clairvaux = *Clara Vallis*). De Benedictijnen, die een nieuwe impuls kregen vanuit de abdij van Cluny⁶, bouwen hun rijk versierde abdijen liefst trots op bergtoppen. De abdijskerk van Cluny is de grootste van het westen: 187 meter lang. Ze wordt genadeloos gesloopt tijdens de Franse Revolutie.

In de Nederlanden zijn verschillende invloeden te zien. In het Scheldegebied is invloed van Normandië manifest, zoals in de kathedraal van Doornik. Het Rijn-Maasgebied is dan weer meer op Duitsland gericht, aanvankelijk op de *Ottoonse* maar later op de *Staufische* bouwkunst. Voorbeelden hiervan zijn de talrijke kerken van Luik, zoals de afgebroken Saint Lambert en de nog bestaande Saint Barthélémy, de St.-Gertrudis te Nijvel, de kerk van Celles bij Dinant en de Sint Servaes en de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Maastricht. In ons land is de Sint-Pieterskerk van Sint-Truiden (Zerkingen) de oudste overwelfde kerk.

2.3. De ottoonse bouwkunst in Duitsland

De vroeg-romaanse kunst van het Duitse Rijk wordt bij voorkeur *Ottoonse kunst* genoemd. Deze benaming verwijst naar de naam van enkele Duitse keizers gekozen uit het Saksische huis. Otto I, sinds 962 keizer

⁵ Gesticht in 1093 door Robert van Molesme en uitgebouwd door Bernardus van Clairvaux.

⁶ Gesticht in 910.

van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie, sticht het systeem van de Rijkskerk en brengt de keizerlijke macht naar een hoogtepunt. Zijn zoon, Otto II, trouwt in 972 met de Byzantijnse prinses Theofanu die in onze gewesten een reeks kunstenaars, kunstwerken en zelfs heiligen introduceert. De Ottoonse kunst heeft daarom sterk byzantijnse trekken.

Hun zoon, Otto III, roept een heuse pan-Europese beweging in het leven. Hij begint Rome uit te bouwen tot hoofdstad van een 'verenigd Europa'.

Van de Ottoonse bouwkunst getuigen nog enkele zeer belangrijke kerken in Keulen, Essen, Nijvel en Hildesheim. Maar ook in eigen regio zijn er merkwaardige overblijfselen te vinden. De abdijkerk van Susteren (Nederlands Limburg) is een prachtig voorbeeld met haar zeer uitzonderlijke *Aussenkrypta*.

Typisch Ottoons is de steunwissel in de beukscheiding met ontubbeling van de bogen, het zware teerlingkapiteel en de nissenwerking in het koor. De bouwmeesters van de Ottoonse kerken besteden ook veel aandacht aan de reliekencultus. Zij rusten een crypte en/of een deel van de westbouw hiervoor uit.

2.4. De romaanse bouwkunst in Duitsland

In het verlengde van de Ottoonse bouwwerken komen eenvoudige types, met een uitgesproken westbouw en versieringen, voor. Het dubbelkoor komt veel voor: één koor in de westbouw en één koor aan de oostzijde. Ook dubbele transepten zijn vaak aanwezig. Blindboogjes, vaak opengewerkt tot galerijen onder de kroonlijsten, en lisenen versieren de muren. Deze architecturale, ritmerende elementen worden in het Rijnland vaak met beschildering geaccentueerd, zoals in Limburg an der Lahn en zelfs in Luik (Saint Barthélemy).

Uit de honderden voorbeelden noemen wij slechts de St.-Michael in Hildesheim, de Sankt Heribert in Keulen-Deutz, de uitstekend bewaarde abdij van Maria Laach en de grote *Kaiserdome* van Worms en Speyer. In deze laatste kerk is er een enorme crypte met de graven van verschillende Duitse keizers.

Het Rijnland geeft de toon in de bouwkunst aan. De kerk van bijvoorbeeld Sankta Maria in Kapitol in Keulen, met haar klaverbladvormige dwarsbeuk, staat model voor verschillende andere heiligdommen, zoals het Munster van Roermond.

2.5. Spanje

Spanje is bezet door de mohammedanen. Toch kan het Noorden (Asturië, in en achter de bergen) zich als christelijk rijk handhaven. Doorheen dit gebied loopt het laatste, en dus drukst belopen, deel van de weg naar Sint-Jacob van Compostella.

2.6. Engeland

Na de slag van Hastings in 1066 begint de romaanse kunst pas in Engeland te bloeien, uiteraard door de sterke Normandische invloed. De Engelsen ontwikkelden typische kenmerken in hun bouwstijl, zoals de grote lengte van het gebouw, het ingewikkelde plan en de rijke versiering. Het Normandische kruisgewelf wordt hier veel toegepast.

Belangrijke voorbeelden van de Engelse bouwstijl zijn de kathedralen van Norwich en Durham. In Durham komen in 1133 al spitsbogen voor.

2.7. Burgerlijke bouwkunst

Tot hiertoe hebben we hoofdzakelijk de kerkelijke romaanse bouwkunst besproken. Dit is niet verwonderlijk omdat de westerse middeleeuwen uitgesproken christelijk zijn. Maar deze periode heeft ook profane bouwkunst voortgebracht. Een voorbeeld hiervan zijn de (vroege) middeleeuwse burchten. Veel burchten ontstaan oorspronkelijk uit een motteversterking, meestal in de vorm van vluchttorens. De vluchttorens die opgenomen zijn in een burchtcomplex worden meestal vervangen door een donjon of meestentoren of erin geïntegreerd.

De hieruit gegroeide burchten zijn meestal versterkte woningen van feodale heren of heren van een heerlijkheid. Maar het kunnen ook burchten van landsheren zijn. De graaf van Vlaanderen heeft bijvoorbeeld burchten in verschillende Vlaamse steden.

Na de Kruistochten bouwen de ridderorden burchten of commanderijen. Omdat deze ridderorden vaak adellijk en tegelijkertijd ook geestelijk zijn, krijgt de burchtkapel meestal een bijzondere plaats. Er is ook een gastenkwartier en zelfs een tiendenschuur. Alden Biesen houdt daarom bijvoorbeeld het midden tussen een burcht en een abdij. Sommige laathoven, huizen van drossaarden en van andere ambtsdragers hebben eveneens een versterkt karakter.

Het romantische beeld van de burcht die door veel mensen (ridders) bewoond is, klopt niet helemaal. De leenmannen van een burchtheer houden maar een beperkt aantal dagen de wacht (*stadium*) in de burcht. De horigen en lijfeigenen verrichten er wel talrijke hand- en spandiensten. Het wemelt er ook van (agrarische) bedrijvigheid, vooral in het neerhof of de voorburcht.

De Kruistochten zijn een krachtige impuls voor de ontwikkeling van defensieve nieuwigheden in Europese burchten. De kruisvaarders bewonderen de Arabische krijgskunst en imiteren die dan ook in hun *kraks* en later ook in Europa. De meeste burchten zijn gebouwd naar het defensieve systeem 'van de linkerhand'. In het sterk verbrokkelde, feodale Duitse Rijk, waarbij het graafschap Loon hoorde, staan ca. 6000 burchten.

Vele burchten worden in de vorstentijd (ca. 1450-1789) omgevormd tot lusthoven, vaak door een van de vier vleugels te slopen. Zo geeft het bouwwerk uit op de natuur. Rond de kastelen worden dan ook parken gecreëerd. Dit staat in nauw verband met de uitvinding van het buskruit en het absolutisme van de vorsten, waardoor de rol van de (feodale) adel geleidelijk aan taant.

Van de huisarchitectuur zijn er nog mooie resten, zoals het romaanse korenstapelhuis 'de spijker' aan de Graslei in Gent.

3. De romaanse beeldhouwkunst

De romaanse sculptuur beperkt zich grotendeels tot de architecturale sculptuur. Kapitelen en portalen zijn met reliëfs bedekt. Deze reliëfs moeten zich aanpassen aan de bouwvormen, waardoor de figuren 'vervormen'. Ze krijgen hierdoor een eerder geometrisch en dus ook abstract karakter. In een boogvormig timpaan lijken mensen bijvoorbeeld in boogvorm te zitten. De bouwvlakken en volumes worden maximaal opgevuld met deze figuren.

Het grafisch-lineaire karakter van de romaanse bouwsculptuur is ook opvallend. Alleen het essentiële wordt weergegeven. Dit draagt bij tot het didactische karakter van de voorstellingen. Het lijnenspel is vaak sterk decoratief en ornamenteel opgevat. Figuren staan in een symmetrische of diagonale compositie of worden in een ritmische herhaling geplaatst. Ook het plooienspel van gewaden wordt vaak geritmeerd tot een abstracte tekening.

Deze kenmerken geven de sculptuur een onwerkelijk, verheven karakter. Het roept met grote zeggingskracht een bovenwereldse realiteit op. De thematiek sluit hierbij aan. God, het einde van de wereld (Apocalyps, laatste oordeel) en de chaos (strijd tussen goed en kwaad, monsters en duivels) zijn belangrijke items. Maar ook de lofzang op de schepping is een thema. De kunst heeft dus een uitgesproken didactisch karakter en houdt de mens een spiegel voor van het goddelijke universum.

De romaanse kunst is ook symbolisch geladen. De rol van het getal en van allegorische figuren is groot. Bovendien wordt de romaanse sculptuur beschilderd, de kleuren hebben hun eigen betekenis en symboliek. Maar hiervan is weinig bewaard gebleven.

In het Rijn- en Maasland bloeit de koper- en bronskunst, die vooral voor liturgisch meubilair gebruikt wordt. Een beroemd voorbeeld is de doopvont van de Sint-Barthelémykerk in Luik. Even bekend is het reliekschrijn van de kathedraal te Doornik, gemaakt door Nicolaas van Verdun.

4. De romaanse schilderkunst

De wand- en gewelfschilderkunst kent in de romaanse kunst een grote bloei. Gebouwen hebben weinig vensters, die bovendien maar klein zijn. Hierdoor komt veel muuropervlakte vrij die beschilderd kan worden. Ook in de schilderkunst is het de bedoeling de eenvoudige mensen te 'beleren'. Veel kerken zijn dan ook van binnen volledig beschilderd.

De stijl waarmee profane en religieuze thema's aangebracht worden, ligt volledig in de lijn van de

Karolingische en Byzantijnse kunst. Ook de schilderkunst is geabstraheerd. Hierdoor is de kunst lineair, kleurrijk en tweedimensionaal, wat zeer sprekend en monumentaal overkomt.

In het Duitse Rijk komen minder fresco's voor. Toch zijn er belangrijke ensembles te vinden in de dubbelkerk van Schwarzrheindorf bij Bonn of in Müstair.

Romaanse miniaturen munten eveneens uit door monumentale abstrahering. Het decoratieve primeert.

Net zoals in de Oudgriekse schilderkunst zijn het prachtige staaltjes van tektoniek, het beeldvlak is optimaal gevuld. Beginletters worden, zoals in de voorafgaande Anglo-Ierse miniaturen, nog mooi gerubriceerd en 'monumentaal' versierd.

DE GESCHIEDENIS VAN HET GRAAFSCHAP LOON (CA. 1020-1796)

Achtergrondinformatie voor de leerkracht

Het is zinvol om deze lessen aan te bieden wanneer de leerlingen al vertrouwd zijn met het historisch referentiekader van de middeleeuwen. Bij voorkeur zouden minstens de belangrijkste elementen van het leenstelsel en de Investituurstrijd verworven moeten zijn.

In deze lessuggestie vindt u de methodische aanpak, zonder nochtans de werkvormen aan te geven. Daarvoor kiest u zelf. In het voorbeeld is het onderwijsleergesprek gebruikt. Uiteraard kan u voor een andere werkvorm opteren.

Wel zijn er in elke lesfase analyse – en synthesevragen gesteld over de informatie uit bronnen. In schuine letters kan u de verwachte antwoorden op de vragen lezen. De bronnen zijn van diverse aard: cartografische, iconografische, teksten. Zij worden telkens in het rood aangegeven. Deze bronnen vind je achteraan in deze bundel terug. Je kan ze voor de leerlingen kopiëren of vooraan in de klas projecteren. Via de website www.vivaveldeke.eu of via www.erfgoedcelhasselt.be zijn ze te raadplegen in digitale versie.

De lesbrief geeft geen gedetailleerde timing op. De les over de geschiedenis van het graafschap Loon en prinsbisdom Luik is niet in één lesuur te realiseren. Minstens twee lessen zullen nodig zijn.

Wij hebben geopteerd om geen werkboekje of werkblaadje te hanteren. Het staat de leerkrachten vrij er een te maken of de leerlingen het bordschema te laten noteren. Het is zeker nuttig om de bron, waarop de stamboom van het Loonse grafelijke geslacht te zien is af te drukken voor de leerlingen. Belangrijk is ook wellicht de leerlingen vooraf duidelijk te maken dat het huidige Belgisch-Limburg ongeveer overeenkwam met het graafschap Loon en dat de naam Limburg pas in de 19de eeuw aan de Belgische provincie is gegeven: het historische Limburg lag namelijk niet in Limburg, maar bij Limbourg aan de Vesder.

Inhoudelijke structuur

Loon, leen van Luik (1040-1366) en deel van Luik (1366-1796)

1. politiek
leenverhouding en stedenpolitiek
territoriale aanwinsten en conflicten met Brabant en Luik
2. sociaal-economisch
ongunstige ligging
Luiks wingewest

Eindtermen

De lessuggesties sluiten aan bij volgende eindtermen geschiedenis, tweede graad:
2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 17, 18, 19, 21, 23, 25*, 26*, 28*, 29*

Leerdoelen

Deze lesbrieven bevatten alleen concrete cognitieve doelstellingen van diverse niveau's. Zij zijn aan de gangbare algemene doelstellingen van de in Vlaanderen vigerende leerplannen gelieerd, zonder nochtans de nummering of verwoording daarvan op te nemen. De dynamisch-affectieve en psychomotorische kunnen vrij door de leerkrachten gekozen en gerealiseerd worden.

- Leerlingen kunnen het graafschap Loon en het prinsbisdom Luik op een historische kaart situeren.
- Leerlingen kunnen het graafschap Loon en het prinsbisdom Luik op een kaart van België/Europa situeren.
- Leerlingen kunnen de territoriale aanwinsten van het graafschap Loon op een historische kaart situeren.
- Leerlingen kunnen de territoriale aanwinsten van het graafschap Loon op een kaart van Europa situeren.

- Leerlingen kunnen het graafschap Loon en prinsbisdom Luik op een kaart van het Duitse Rijk situeren.
- Leerlingen kunnen ontstaan en einde van het graafschap Loon in de tijd situeren.
- Leerlingen verwoorden de dubbele leenverhouding van de graaf van Loon.
- Leerlingen kunnen de resultaten van de huwelijkspolitiek van de graven van Loon verwoorden.
- Leerlingen kunnen de voordelen en nadelen van de Loonse huwelijkspolitiek verwoorden.
- Leerlingen kunnen het einde van het zelfstandige graafschap Loon verklaren.
- Leerlingen kunnen de verhouding van het graafschap Loon tot het hertogdom Brabant verwoorden.
- Leerlingen kunnen de redenen geven waarom de Loonse steden ontstonden.
- Leerlingen kunnen verwoorden waarom Loon in het prinsbisdom Luik en in het Duitse Rijk een geringe politieke betekenis had.
- Leerlingen kunnen verwoorden waarom Loon in het prinsbisdom Luik en in het Duitse Rijk een geringe economische betekenis had.
- Leerlingen kunnen verklaren dat de Loonse plattelandsbevolking verarmde vanaf de inlijving van Loon in het prinsbisdom Luik.
- Leerlingen kunnen Hendrik van Veldeke situeren in de tijd.

Inleiding: situering op kaart en in de tijd

Aanknoping bij de vorige lessen:

Hoeveel provincies telt ons land? Kan je ze opsommen?

Bron 1 + atlas

Vergelijk de kaart van België en Nederland met deze kaart? Welke periode uit de geschiedenis van de Nederlanden is weergegeven? Komen de huidige provincies van België (en Nederland) ook op de oude kaart voor? *Opvallend is dat Limburg en Luik niet tot de Nederlanden behoorden.*

Bron 2

Vergelijk de eerste kaart met de tweede. Wat stel je vast over Limburg en Luik? *Opnieuw niet bij de Zuidelijke Nederlanden*

Bron 3 en 4

Op deze kaart zie je het prinsbisdom Luik en Loon samen.

Wat zijn de precieze benamingen voor de twee gewesten die niet tot de Nederlanden behoorden?

Prinsbisdom Luik en graafschap Loon.

Op de kaarten kan je nagaan tot welk gebied, land of territorium beide gewesten wel behoorden?

Het Duitse Rijk

Uitwerking

Het leenverband en de problematische ligging van Loon

In vorige lessen leerden wij wat de feodale piramide is. Wie stond aan de top van de piramide? *De koning.*

Wie is dat in Duitsland? *De Duitse keizer.*

Hoe noemt men de leenmannen, die met de koning/keizer zijn verbonden? *Kroonvazallen.*

Bron 5

Als je deze bron aandachtig bestudeert, kan je achterhalen waar de prins-bisschop van Luik in de feodale piramide stond? *Hij was leenman van de Duitse keizer.*

Bron 6

Bestudeer het schema en tracht uit te maken waar de graaf van Loon in de feodale piramide stond?

Hij was leenman van de Luikse prins-bisschop

De leerkracht vertelt bondig dat hij ook leenman was van de keizer, voor zijn grafelijke rechten van de prins-bisschop voor de grond, het territorium van Loon.

Bron 2 en 4 + atlas

Kan je ook het graafschap Ho(o)rn opzoeken op bron 4?

Hoe kan je de ligging van het graafschap Vlaanderen t.o.v. de zee en waterwegen omschrijven?

Uitweg op zee en Schelde.

Hoe is dat met het prinsbisdom Luik? *Ligging aan de Maas.*

Hoe is dat met het graafschap Loon? *Eerder geïsoleerde ligging. Raakt maar op enkele punten aan de Maas.*

Hoe is dat met het Hertogdom Brabant? *Eveneens tamelijk geïsoleerd, maar raakt wel aan de zee.*

Op de kaart kan je ontdekken dat de hertog van Brabant nog verschillende delen buiten Brabant in bezit (leen) had. Zoek ze eens. In welke huidige landen kan je ze situeren?

Bron 7

De leerkracht vertelt dat daarbij waren: *Lummen, Kessenich, het hertogdom Limburg, Valkenburg, een deel van Maastricht.* Waarom zou hij dat doen? Trek eens een denkbeeldige lijn van Brabant over Lummen, naar het hertogdom Limburg (nu Limbourg bij Visé), en zo naar Maastricht: als je deze lijn verlengt, waar beland je dan? *Aan de Rijn, richting Keulen.*

De hertog van Brabant en de graaf van Loon hebben ooit gestreden tegen de aartsbisschop van Keulen, bij Wörringen (Woeringen in het Nederlands).

Atlas

Zoek eens op waar Wörringen ligt in je atlas? *In de buurt van Keulen.* Aan welke rivier ligt Keulen? *De Rijn.*

Bron 8

Bij de slag van Woeringen hoorden de Hertog van Brabant en de graaf van Loon samen bij de winnaars. De Keulse aartsbisschop hoorde tot de verliezers. De slag (1288) werd gewonnen door de Brabanders.

Als je nu bron 8 en de kaart van bron 4 vergelijkt, wat kunnen wij dan besluiten over de politiek van de Hertog van Brabant? *De hertog zocht expansie naar het Oosten, naar de Rijn.*

Welk gevolg had dit voor Loon? *De hertog bezat bepaalde enclaves in en rond Loon.*

Hoe zal de graaf van Loon zich bij de Brabantse expansie gevoeld hebben? *Hij voelde zich steeds meer bedreigd.*

Conclusie en vastzetting

Tijd, ruimte

Leenband: Duitse keizer, prinsbisschop Luik, graaf van Loon

Geïsoleerde ligging van Loon en Brabantse expansie naar het Oosten ten koste van Loon

De Loonse expansie

Bron 9

Op deze stamboom kan je zien hoe de Loonse graven heetten en van wanneer tot wanneer dat het graafschap bestaan heeft. *De namen in het rood zijn de graven.*

Waar in de stamboom en hoe kan je zien dat de graven van Loon meer dan alleen maar het graafschap Loon in leen hadden? *Vanaf Arnold II is de graaf ook 'graaf van Rieneck'.*

Kan je in de stamboom daarvoor een verklaring vinden?

De vader van Arnold I was gehuwd met een dame van Rieneck. De oudste zoon erft Loon en Rieneck.

Atlas

Rieneck ligt in de buurt van Wiesbaden en Mainz. Zoek deze steden eens op in je atlas. *Rieneck ligt in Noord-Beieren-Franken*

Is dat ver van Loon? *Erg ver, zeker als er amper wegen waren.*

Bron 10 en 11

Vergelijk het Loonse wapenschild met dat van Rieneck. Hoe kan je zien dat ze gekoppeld waren? *Ze hebben dezelfde kleuren in het schild.*

Bron 12

Biedt deze evolutie voordelen? *De graaf van Loon wordt machtiger, heeft meer gebied (in leen).*
Heeft dat ook nadelen? *Op basis van ligging? Ver van huis. Hierdoor is het moeilijk te controleren.*

Bron 9

Wat stel je vast in verband met de leenverhoudingen van de graaf van Loon door dit huwelijk?
De graaf van Loon krijgt door dit huwelijk ook leenverplichtingen met de prins-bisschop van Würzburg en aartsbisschop van Mainz

Kan je in de Loonse stamboom later nog een voordelig huwelijk ontdekken?

Het huwelijk van Arnold IV en Johanna van Chiny.

Waarom is het huwelijk belangrijk? *De zoon erft Loon en Chiny.*

Atlas

Zoek in de Atlas waar Chiny ligt. *Chiny is een gemeente in Belgisch Luxemburg.*

Bron 13 en 14

Op deze historische kaart zie je de ligging van het graafschap Chiny. Waar lag dat, als je het vergelijkt met de atlas? *Stuk in België, stuk in Luxemburg, stuk in Frankrijk.*

Vergelijk de wapenschilden van Loon, Rieneck en Chiny.

Bron 9

Wat zijn de voor- en nadelen?

Opnieuw: ver van huis en verwickeld in Franse leenband: de graaf van Loon is in Chiny leenman van de hertog van Bar

Bron 9 en 1

Kan je nog een laatste, nog belangrijker huwelijk vinden in de stamboom?

Het huwelijk van Lodewijk II van Loon met Ada van Holland en Zeeland.

Kijk eens waar deze gebieden lagen? Zijn ze groot? *Zeer grote graafschappen aan de kust.*

Bron 15

Zal dit gemakkelijk gegaan zijn? Wie zal dwarsliggen?

Onder meer de hertog van Brabant

Wat gebeurde er? *Ada van Holland werd ontvoerd.*

Is deze operatie gelukt? *Lodewijk II wordt verslagen door rivalen en tegenstanders.*

Hoe trachtte de graaf van Loon zijn territorium en gezag, prestige te vergroten? *Door huwelijkspolitiek.*

Hoe kan je nog territorium vergroten, uitbreiden? *Door verovering.*

Was de graaf van Loon in staat veel te veroveren in zijn aangrenzende gebieden? Welke waren die aangrenzende gebieden? *Brabant kon moeilijk: machtige hertog. In Luik kon niet want de prins-bisschop was zijn leenman; idem in Duitsland.*

Bleef het gezag en het territorium van de Loonse graaf beperkt tot Loon?

Neen, ook in Frankrijk en diep in Duitsland. Bleef zijn invloed dan beperkt tot Loon?

Wie is de minister-president van Vlaanderen? *Kris Peeters.*

Is hij ook bevoegd voor Wallonië? *Neen.*

Stel dat hij dat toch zou doen ... *dan zal er weerstand komen, dan geraakt hij verwickeld in vele problemen.*

De graaf van Loon geraakte eveneens verwickeld in internationale problemen en conflicten, waarin hij geen hoofdrol kon spelen.

Conclusie en vastzetting

De graaf van Loon trachtte door huwelijkspolitiek zijn territorium en gezag te vergroten.

De graaf van Loon geraakte zo verwickeld in internationale problemen en conflicten, waarin hij geen hoofdrol speelde.

De Loonse steden

Bron 16A tot en met 16R

Vergelijk deze reeks wapenschilden. Wat hebben ze gemeen? *De meeste hebben de Loonse kleuren gemeen.*

Welke steden wel, welke niet? *Tongeren en Sint-Truiden niet: het waren Luikse steden.*

Leerkracht vertelt: uit vorige lessen leerden we waar steden meestal ontstaan? *Aan het water.*

En waarom ontstonden ze? *Vaak militaire en economische overwegingen.*

Kan je in een stad gemakkelijk aan landbouw doen? *Steden zijn dus ook handelscentra.*

Atlas

Liggen de Loonse steden strategisch-militair? Bij welke grenzen kan je de meeste situeren? *Het waren Hasselt, Bree, Hamont, Beringen, Maaseik, Herk-de-Stad, Peer, Bilzen, Kuringen, Stokkem ...*

Tegenover Brabant, tegenover Luik, tegenover Gelre.

Bron 17 tot en met 21

Waarom kan je zien of deze Loonse steden op strategisch vlak interessant waren? *Stadsmuren.*

Bron 22 en 23

Hier kan je de vrijheidskeure vinden, gegeven door Arnold graaf van Loon aan de stad Hasselt. Wat staat erin?

In een romantisch schilderij uit de 19de eeuw kan je zien hoe de graaf deze vrijheidskeure geeft aan de magistraten van Hasselt.

Conclusie en vastzetting

De graven van Loon stichtten een tiental steden, meestal om strategisch-militaire redenen.

Het einde van Loon

Bron 24

Wat staat precies in de eerste bron over de kerkelijke lenen in het Duitse Rijk?

Dat lenen, gehouden van de kerk, bij gebrek aan erfgenamen, terug naar de kerk gaan.

Hoe was de leenverhouding van het graafschap Loon? Loon was een Luiks grondleen.

Hoe heette de leenheer? *Prins-bisschop van Luik.*

Welk soort leen was Loon dus? *Een kerkelijk leen.*

Bron 9

Indien wij nu de laatste ontwikkelingen – let goed op de data - zien in de Loonse stamboom: wat kan je dan vaststellen? *Dat de Loonse graven kinderloos sterven.*

Wanneer was dat? *In 1366*

Bron 25

Hoe kan je aan dit wapenschild van het prinsbisdom Luik zien dat Loon een deel geworden is van Luik?

Loonse kleur in een van de kwartieren.

Bron 1

Wat zal het gevolg zijn? *Loon wordt terug ingelijfd bij Luik en zal dat blijven tot de Franse Revolutie.*

Zal Loon een hoofdrol spelen in het Luikse prinsbisdom? *Waarom niet? Perifere ligging, onbelangrijk gebied, zoals in het vervolg van de les duidelijk zal worden*

Conclusie en vastzetting

Loonse gravengeslacht sterft uit in 1366 zodat Loon een eerder onbelangrijk deel van het prinsbisdom Luik wordt.

De sociaal-economische aspecten

Wanneer het graafschap Loon terug naar de leenheer gaat in 1366, zal het nog weinig aandacht krijgen vanuit Luik. Hadden de Loonse steden veel handelsbelang? Waarom? *Geen belangrijke ligging. Stad Luik en Huy liggen bijvoorbeeld veel beter aan het water.*

Bron 26

Wat kan je afleiden uit de tekstbron? *Voortdurende plunderingen van vreemde troepen.*

Bron 27

Bestudeer aandachtig de volgende prent en het bijschrift.

Waarvoor zou de schans gediend hebben? *De rijkere waren beter beschermd.*

Hoe was dat bij de:

1. kasteelheren (*burcht*)
2. de clerus (*omwalde pastorie, kloostermuren*)
3. de steden (*stadsmuren*)

Als Luik de inwoners van Loon nauwelijks hulp kon bieden (prins-bisschop heeft immers geen groot leger), hoe zouden de mensen op het platteland zich dan verdedigen?

In Dertigjarige oorlog (1818-1648) en Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) voortdurend doortrekken van vreemde troepen: die gaan door Loon in plaats van langs Luik.

Je kan je voorstellen dat dit de landbouweconomie van Loon voortdurend verstoorde.

Bron 28

Dit is een foto van huisjes in de stad Maaseik. Wat kan je daaruit afleiden over de sociaal-economische toestand van deze bewoners?

Ook in de kleine Loonse steden was de toestand niet veel beter.

Conclusie en vastzetting

Het Loonse platteland en de Loonse steden kenden geen bloei meer na de inlijving door Luik, vooral door het voortdurend doortrekken van vreemde troepen.

De rijkere waren beter beschermd dan de plattelanders.

LESSUGGESTIE 2:

KUNST TEN TIJDE VAN VELDEKE IN HET GRAAFSCHAP LOON (CA. 1150-1200)

Achtergrondinformatie voor de leerkracht

Voor deze lessen over de kunst ten tijde van Veldeke is het best dat de leerlingen al vertrouwd zijn met het referentiekader van de middeleeuwen en al notie hebben van de romaanse kunst.

In deze lessuggestie vindt u de methodische aanpak, zonder nochtans de werkvormen aan te geven. Daarvoor kiest u zelf. In het voorbeeld is het onderwijsleergesprek gebruikt. Uiteraard kan u voor een andere werkvorm opteren.

Wel zijn er in elke lesfase analyse – en synthesevragen gesteld over de informatie uit bronnen. In schuine letters kan u de verwachte antwoorden op de vragen lezen. De bronnen zijn van diverse aard: cartografische, iconografische, teksten. Zij worden telkens in het **rood** aangegeven. Deze bronnen vindt u achteraan in deze bundel terug. U kan ze voor de leerlingen kopiëren of vooraan in de klas projecteren. Via de website www.vivaveldeke.eu of via www.erfgoedcelhasselt.be zijn ze te raadplegen in digitale versie.

Inhoudelijke structuur

Romaanse kunst:

Bouwkunst:	Bouwtechniek Rijnlandse inspiratie Abdijen, kerken en burchten
Beeldende kunst:	Maaslandse kunst Miniaturen, fresco's, sculptuur

Eindtermen

De lessuggesties sluiten aan bij volgende eindtermen geschiedenis, tweede graad:

2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 17, 18, 19, 21, 23, 25*, 26*, 27*, 28*, 29*

Leerdoelen

- Leerlingen kunnen het graafschap Loon en het prinsbisdom Luik op een historische kaart situeren.
- Leerlingen kunnen het graafschap Loon en het prinsbisdom Luik op een kaart van België/Europa situeren.
- Leerlingen kunnen Veldeke in de tijd situeren.
- Leerlingen kunnen de Romaanse kunst in de tijd situeren.
- Leerlingen kunnen een aantal kenmerken van de Romaanse bouwkunst opsommen.
- Leerlingen kunnen Romaanse kenmerken herkennen in verschillende gebouwen.
- Leerlingen kunnen de belangrijkste inhoud van de Romaanse beeldende kunsten verwoorden.
- Leerlingen kunnen de inhoud van Romaanse beeldende kunst herkennen.
- Leerlingen kunnen de belangrijkste stijlkenmerken van Romaanse beeldende kunst herkennen.
- Leerlingen kunnen de belangrijkste stijlkenmerken van Romaanse beeldende kunst verwoorden.
- Leerlingen kunnen verwoorden waarom de kunst in Loon tijdens het leven van Veldeke Rijnlands-Maaslands kan genoemd worden.
- Leerlingen kunnen verklaren waarom de Romaanse kunst grotendeels kerkelijke kunst is.
- Leerlingen kunnen verwoorden waarom vooral miniaturen veel bewaard zijn uit de Romaanse periode.
- Leerlingen leggen het verband tussen bloei van kunst en de kerkelijke ontwikkeling.

Inleiding

In de twee vorige lessen bespraken wij de geschiedenis van het graafschap Loon. Wat weten jullie hier nog van?

Leenverhoudingen en territoriale aanwinsten (Rieneck, Chiny)

Opgeslorpt door Luik

Economisch verarmd door excentrische ligging en vele doortrekkende troepen.

Wat weten jullie over Hendrik van Veldeke?
De leerkracht geeft een korte introductie over hem.

Vreemd genoeg is er ondanks alles een culturele bloei, zeker ten tijd van Veldeke: hij is geboren voor 1150 en gestorven tussen 1190 en 1210. Wij gaan trachten te ontdekken hoe dat komt.

Was Loon toen al opgenomen in Luik of nog een leen van Luik?
Een leen van Luik.

Uitwerking

Tijdsbeeld

De Romaanse kunst bloeit in een tijdperk van betrekkelijke rust en hoge verwachtingen.

De romaanse bouwkunst

Bron 29, 30, 31, 32

Vergelijk de volgende foto's. Wat is gemeenschappelijk?

Stevige muren met weinig vensters in natuursteen. Steunberen tegen de muren, die men lisenen noemt. Die zijn van boven verbonden door boogjes: blindbogen.

Bron 33 en 34

Waarom zijn die steunberen nodig? *De kerken werden vaak met steen overwelfd (waarom? tegen brand).*

Deze steunberen en zware muren moesten de zijwaartse druk opvangen.

Dat kan je testen door boven op een **ballon** te drukken die op de tafel ligt: onderaan wijkt de ballon zijwaarts uit. De romaanse kunst heeft steunberen (lisenen), zware muren en dus weinig vensters, vooral om gewelven te steunen: zijwaartse druk.

Bron 35 en 36

De volgende foto's laten een aantal Luikse kerken zien van omstreeks 1000-1200.

Bron 37, 38, 39 en 40

En deze reeks laat romaanse kerken zien in het Rijnland (Keulen, Bonn).

Waarin wijkt de eerste groep af van de tweede groep?

Meer open bogen; meer versierd.

Bron 41 en 42

Hier zie je kerken die Veldeke gezien heeft, in Maastricht en bij Sint-Truiden (Zerkingen). Met welke groep hebben ze de meeste overeenkomsten, de Luikse of de Rijnlandse?

De Rijnlandse: meer versierd, meer open bogen in plaats van blinde bogen; drukkere indruk

De romaanse bouwkunst in het graafschap Loon leunde dus gedeeltelijk aan bij de Luikse, maar vooral bij de Rijnlandse.

Bron 43

Welke soort/type romaanse kunst heeft Veldeke dus het meest gezien? De Rijnlandse. Hij werkte trouwens een tijdlang in Maastricht.

Wie schreef waarschijnlijk deze bron?

Een monnik of abt van Sint-Truiden.

Wat kan je uit deze bron afleiden over het materiaal dat gebruikt werd voor de abdijkerk van Sint-Truiden?

Opnieuw Rijnlands.

In welke gebouwen komt deze kunst dus vooral voor? *Kerken, abdijen.*

Bouwden de boeren ook zo? Denk aan wat in de vorige les over de sociale aspecten gezegd is.

Conclusie en vastzetting

De bouwkunst ten tijde van Veldeke is de romaanse (ca. 1000-1200): voor kerken en abdijen:

- zware muren
- lisenen en blindbogen
- gewelven

Waar hij werkte was dat de Rijnlandse variant: meer versiering.

De romaanse beeldhouwkunst

Jullie hebben al geleerd over de Investituurstrijd, de grote spanning over wie de hoogste in rang was op aarde: de paus of de keizer?

Bij het Concordaat van Worms (1122, bijna de tijd van Veldeke) kwam de paus als winnaar te voorschijn.

Bron 44 en 45

Wat zal dan in de romaanse kunst het meest voorgesteld zijn? Dat kan je afleiden uit de afbeelding van een kloosterpand en uit het plan van dit kloosterpand met de namen van voorstellingen op elke zuil.

Christelijke onderwerpen, God, Christus. Bijbeltaferelen.

Bron 46 tot en met 52

Waar staan deze afbeeldingen? Bestudeer daarvoor ook de andere afbeeldingen.

Aan de ingang (portalen).

Welke bedoeling zou dat gehad hebben?

De christelijke leer en voorbeelden voor te houden aan de binnentredende gelovigen.

Kan je besluiten of deze kunst de realiteit voorstelt? Gebruik daarvoor weer enkele voorbeelden.

Eerder niet reëel, versierend, ritmisch.

Vind je dat deze kunst eerder aandacht heeft voor details of voor de essentie van personen, dieren? Geeft ze veel achtergrond (landschappen) weer?

Ze geeft eerder de essentie.

Waarom? *Zo begrijpen de mensen beter de boodschap.*

Conclusie en vastzetting

De romaanse beeldhouwkunst is bedoeld om de gelovigen te onderwijzen. Dat doet ze op zuilen en portalen.

De romaanse wandschilderkunst

Wie kan de kenmerken van de romaanse bouwwerken herhalen?

Dikke muren, blindbogen, gewelven, weinig vensters.

Bron 53 tot en met 59

Waarop gaat men dan bij voorkeur schilderen?

Op de vele muren, zelfs op de gewelven. Men noemt dat wandschilderingen of fresco's.

Je kan zelfs in de bronnen zien dat in kerken bijna alles beschilderd werd. Waarom zou men dat doen?

Waarom had men zoveel te 'vertellen'?
Opnieuw de mensen het geloof, de bijbel aanleren.

Hebben wij dat vandaag nog gezien?
Dat was ook het geval in de beeldhouwkunst.

Zijn er ook overeenkomsten in de manier van afbeelden: tracht de foto's te beschrijven wat betreft

- geven ze de essentie of veel achtergrond (hoe is de achtergrond meestal)?
- kleurgebruik

Erg kleurrijk, meestal egale achtergrond en beperkt tot de essentie.

Conclusie en vastzetting

Romaanse schilderijen zijn op gewelven en muren aangebracht.
Ze onderwijzen opnieuw de gelovigen op een eenvoudige, kleurrijke wijze.

De romaanse miniaturen

Daarstraks hebben we het gehad over Hendrik van Veldeke. Wat was zijn beroep? *Hij was onder meer dichter.*
Waarop schreef men toen? *Perkament.*

Als jij nu aan jouw vrienden iets schrijft, hoe doe je dat meestal?
Computer, chatten, sms'sen.

Hoe is jullie cursus geschiedenis gemaakt? *Drukker, fotokopies, boek.*
Bestond dat ook in de tijd van Veldeke? *Nee, men moest overschrijven.*

Bron 60

Waar en hoe deed men dat? Bestudeer daarvoor **bron 60**
Met de hand overschrijven, in kloosters.

Voor wie waren de boeken, die in kloosters gemaakt waren bedoeld?
Voor kloosterlingen, gelovigen, maar vooral voor rijke mensen.

Bron 61 tot en met 67

Bestudeer de volgende boekbladzijden en beschrijf:

- het onderwerp
- het kleurgebruik
- zijn ze reëel?
- zijn ze versierend?
- beperken ze zich tot de schilder?

Sommige bladzijden bevatten slechts één sierlijke letter. Heel vaak zet men die in het rood, bij het begin van een hoofdstuk of alinea.

In het Latijn heet dat 'ruber': vandaar komt ons Nederlands woord 'rubriek'.

Bron 68

In het handschrift van Veldeke staan geen tekeningen, maar je ziet wel een rubriek.

Conclusie en vastzetting

De romaanse miniaturen zijn kleurrijk, belerend en zeer sierlijk.
Ze worden met de hand gemaakt in kloosters.

Slot

Aan het begin van de les stelden wij dat er in Loon, dat niet zo gunstig evolueerde op politiek en economisch gebied, toch een culturele bloei was in de middeleeuwen.

Hoe zou dat komen als je ziet waaraan deze kunst vooral aandacht besteedde?

Het is kerkelijke kunst.

Loon was een kerkelijk leen van Luik en er waren heel wat kloosters, ook in Luik en Maastricht, waar Veldeke werkte.

Bron 1: de Nederlanden in 1648

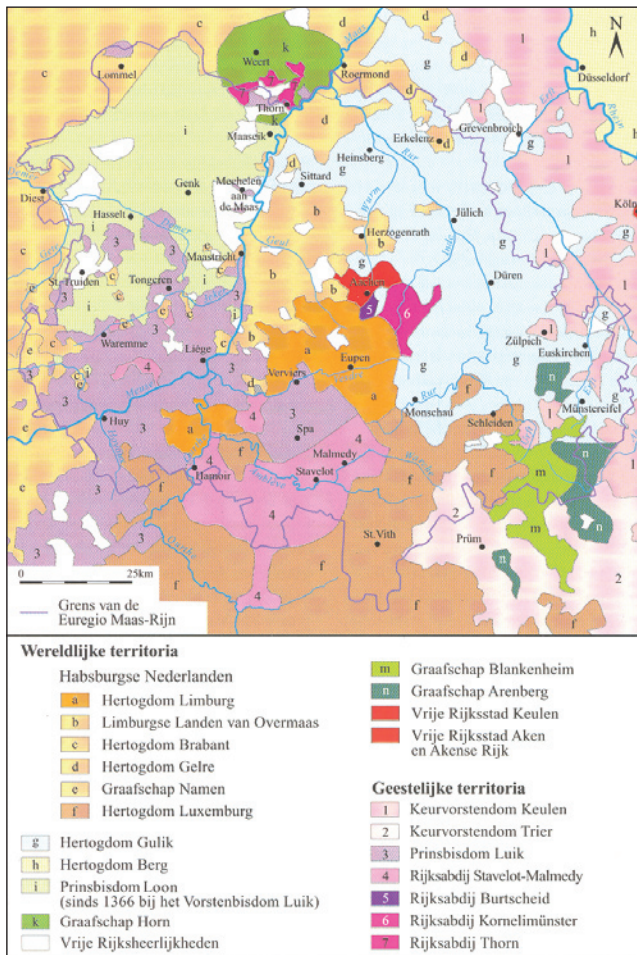
Bron 2: Europa tijdens de Reformatie

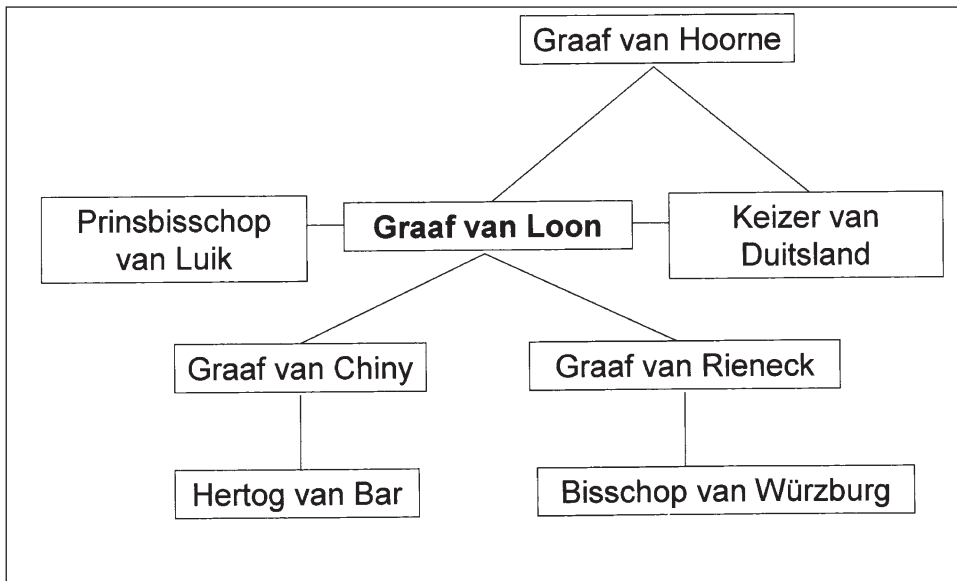
Bron 3: Bisdom Luik voor 1559

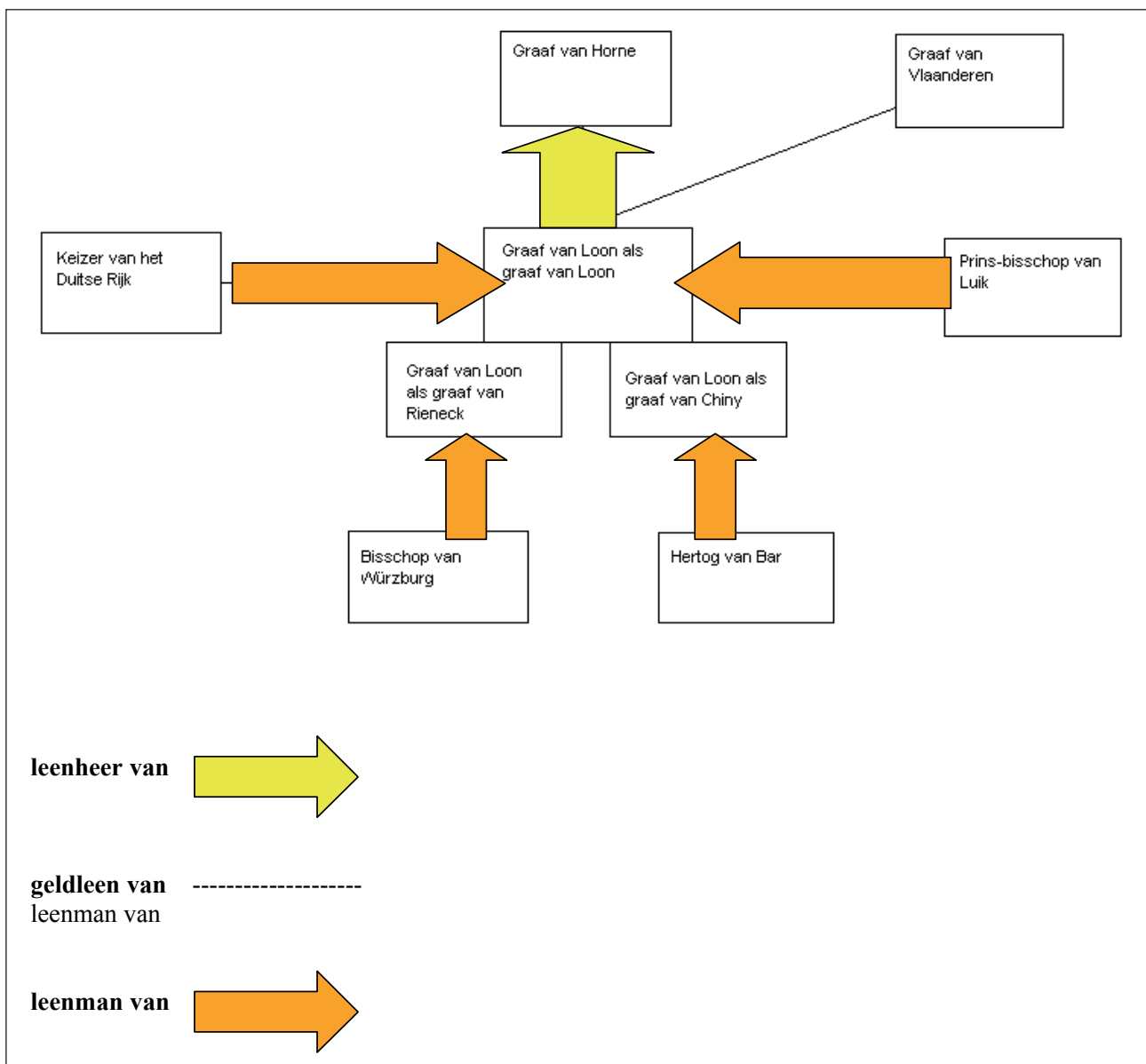
Bron 4: Territoriale indeling 1543

Bron 5: Feodale verhoudingen

Bron 6: Leenverband Graafschap Loon

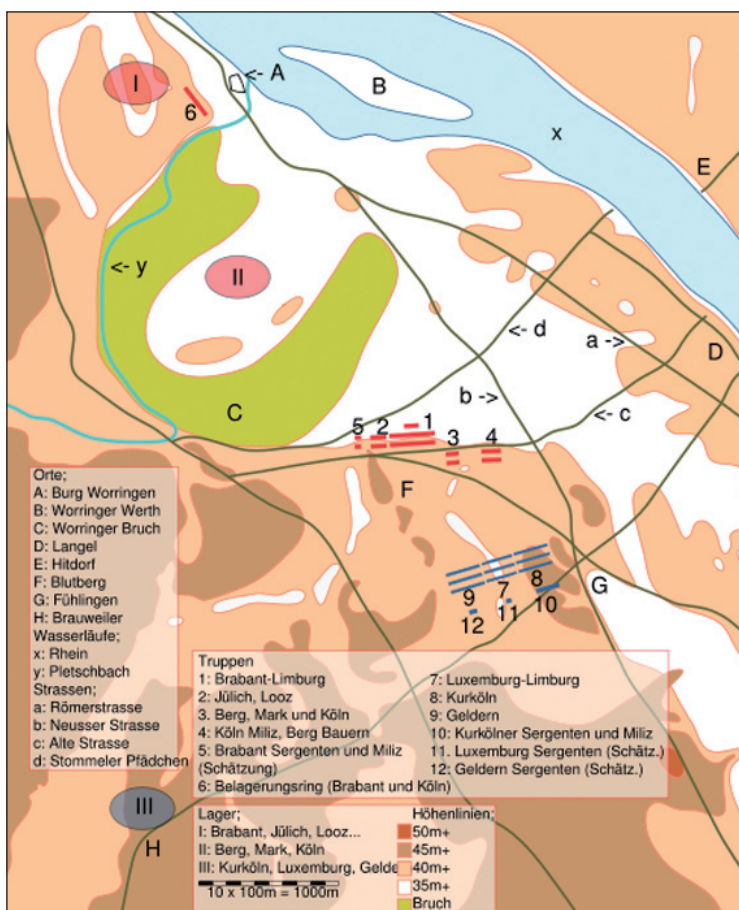

Bron 7: Gedicht over de slag bij Woeringen

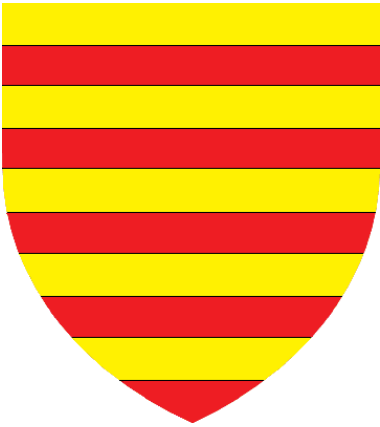
Jan van Heelu beschreef enkele jaren daarna de slag bij Woeringen. Het onderstaande verslag is een korte samenvatting van een deel van het gedicht dat vooral bedoeld was om de hertog van Brabant te eren. Hieronder volgen enkele van de bijna 9.000 dichtregels:

Doen ane quamen die van Gelre
 Met luder stimmen ende met helre
 Ende met groot gehoe * (geschreeuw)
 Soe riep elc andere toe:
 "Laten we doodslaan alle ten Brabantsoenen!"
 Ende vele riepen: "Ten pauweloenen*! (tentenkamp)
 Laet ons dit aanslaan*; (dat aanvallen)
 Die strijt sal thant* sijn gedaen: (spoedig)
 Die Brabantre zijn overwonnen."
 Doen reden daer ende ronnen* (renden)
 Om ghewin*, ten tenten waert (buit)
 Vele liede, met sterker vaert,
 Torsse* ende te voet met grooten roten*... (te paard)/(aantallen)
 Schreeuwende gruwelijke, ende liepen
 Achter die Brabantere, ende riepen:
 "Slaet, vaet* ende brand (pakt)
 Al dat ghi vore U vint, ...
 Die Brabantere sijn verslagen,
 Ende haer hertoge leegt hier doot."

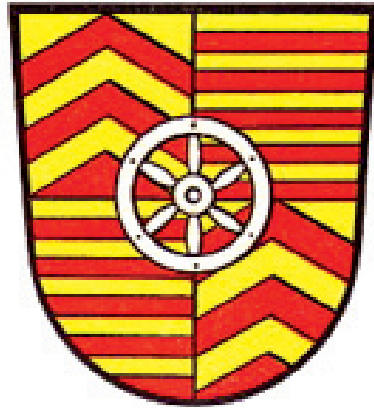
Bron 8: Afbeelding van de slag bij Woeringen

Bron 10: Wapenschild van het graafschap Loon

Bron 11: Wapenschild van Rieneck

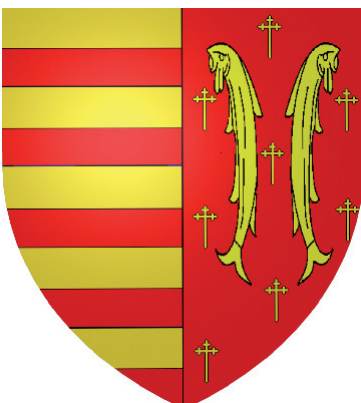
Bron 12: De burcht van Rieneck

Bron 13: Het graafschap van Bar

Bron 14: Het wapenschild van Chiny

Bron 15: Het huwelijk met Ada van Holland

Dirk VII, graaf van Holland, wordt in 1203 ernstig ziek en wil zijn graafschap overlaten aan zijn enige dochter, de jonge Ada. Daarvoor heeft zij echter, conform het vigerende leenrecht, een voogd nodig. Dirk VII wil zijn broer, Willem, graaf van Oost-Friesland, als voogd aanstellen. Ada is echter al verloofd met Lodewijk II van Loon, die met het oog op dit huwelijk verschillende van zijn territoria als lenen opdraagt aan potentiële rivalen en belangrijke graven en hertogen. Zo wil hij de 'feodale omgeving' gunstig stemmen.

Wanneer de graaf van Holland sterft, zorgt zijn weduwe, Aleid van Kleef, die natuurlijk haar eigen dochter wil bevoordelen, dat het huwelijk tussen Ada en Lodewijk II van Loon snel voltrokken wordt. Dit gebeurt 10 dagen na de dood van haar man. Hierdoor wordt Lodewijk II van Loon dus ook graaf van Holland.

Hij probeert meteen op een vrij onvoorzichtige manier zijn stempel op het beleid te drukken. Dit misnoegt een aantal Hollandse edelen. Zij scharen zich onder leiding van Willem, graaf van Oost-Friesland. Deze ontvoert Ada in 1204 en laat haar overbrengen naar Engeland. De graaf van Loon verliest de slopende veldtochten tegen de grote coalitie die tegen hem wordt opgezet. Frederik II, keizer van Duitsland, erkent Willem dan als graaf van Holland. Lodewijk II kan zijn vrouw drie jaar later uit handen van de Engelse koning loskrijgen, maar Frederik II ontnemt Lodewijks voogdij over Maastricht en schenkt die aan de hertog van Brabant, die hem uitstekend geholpen had in de slag van Bouvines (1214).

Bron 16: wapenschilden

Beringen

Hasselt

Maaseik

Dilsen-
Stokkem

Peer

Bree

Hamont

Herk-de-
Stad

Borgloon

Tongeren

Sint-Truiden

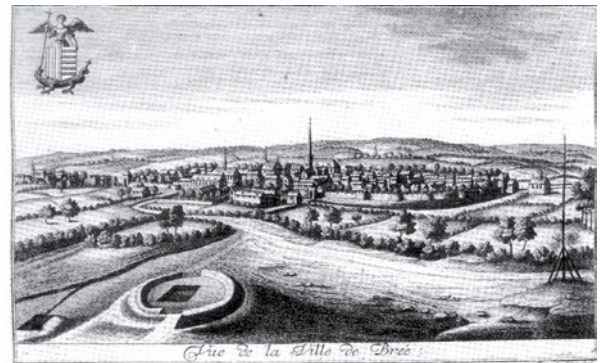

Bilzen

Bron 17: stadsgezicht Borgloon

Bron 18: stadsgezicht Bree

Bron 19: stadsgezicht Hasselt

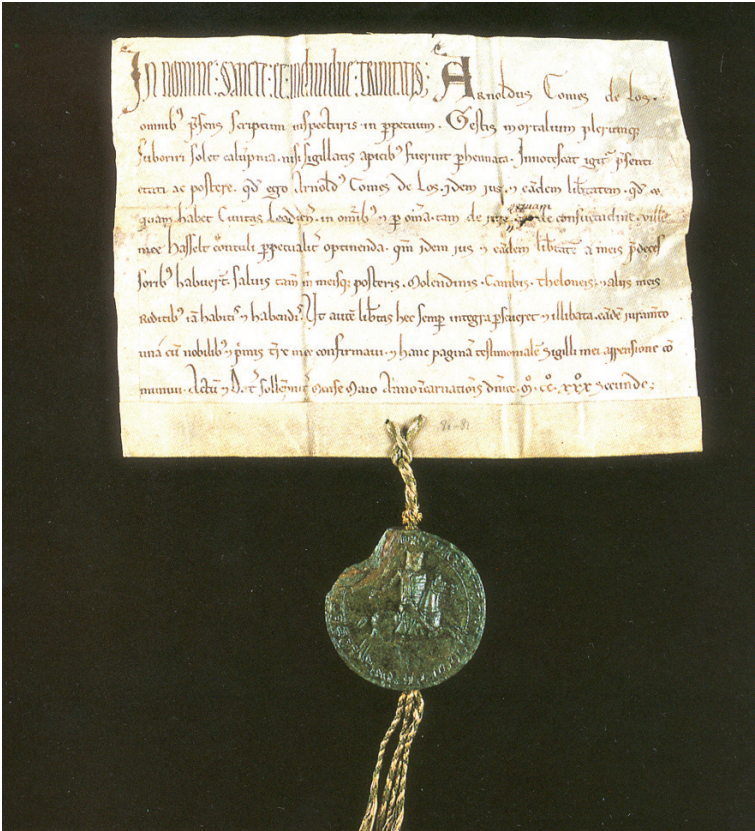
Bron 20: stadsgezicht Maaseik

Bron 21: stadsgezicht Sint-Truiden

Bron 22: De vrijheidskeure van Hasselt

Bron 23: Arnold van Loon geeft de vrijheidskeure aan Hasselt

Bron 24: Kerkelijke lenen in het Duitse Rijk

In de Duitse Rijksdag van Frankfurt, gehouden in 1246, was uitdrukkelijk bepaald dat *'alle lenen, gehouden van een kerk naar deze laatste zouden terugkeren, wanneer de vazal kinderloos overlijdt'*.

Bron 25: Het wapenschild van het prinsbisdom Luik

Bron 26: Invallen in het graafschap Loon

In het jaar 1599: 600 ruiters en 300 infanteristen van het Spaans leger, in dienst van de hertog van Brabant, waren aan het muiten gegaan omdat hun soldij niet werd uitbetaald en vielen in september het land van Loon binnen.

Winter 1630-1631: ze kwelden de huyslieden gewelddich met slaen en stooten, en ze transeneerden hun geld aef.

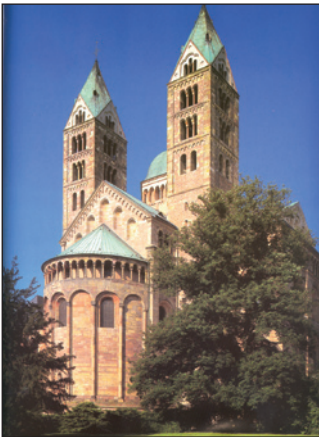
Bron 27: Zicht op Zutendaal

Bron 28: Huisjes in Maaseik

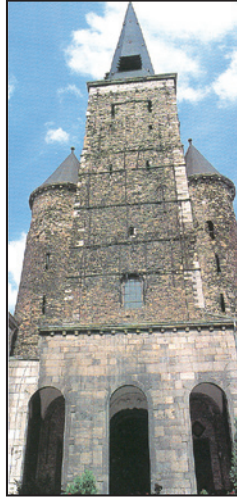
Bron 29, 30, 31 en 32: De romaanse bouwkunst

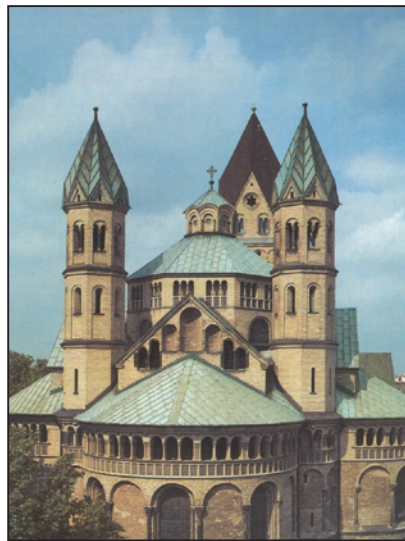
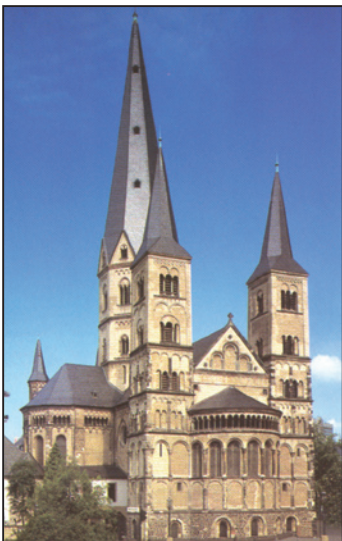
Bron 33 en 34: Steunberen en bogen

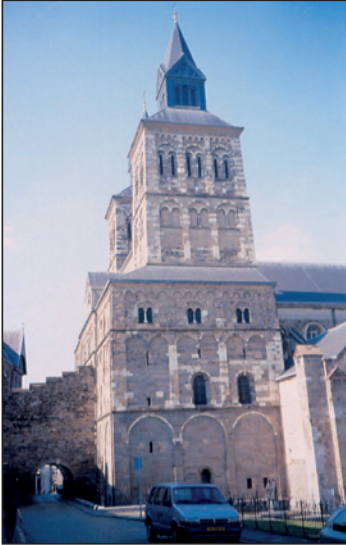
Bron 35 en 36: Luikse kerken (1000-1200)

Bron 37, 38, 39 en 40: Kerken in het Rijnland

Bron 41 en 42: Kerken in Maastricht

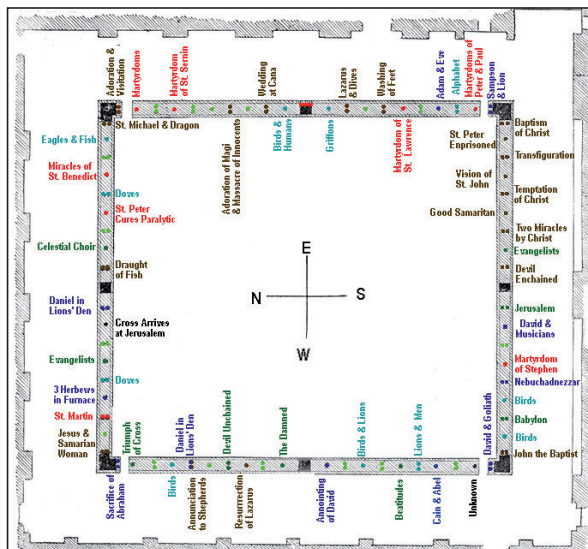
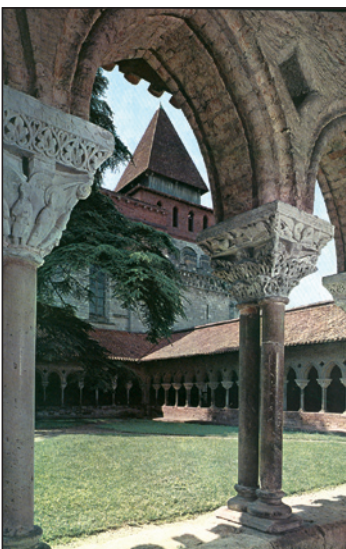

Bron 43: De bouw van een kerk

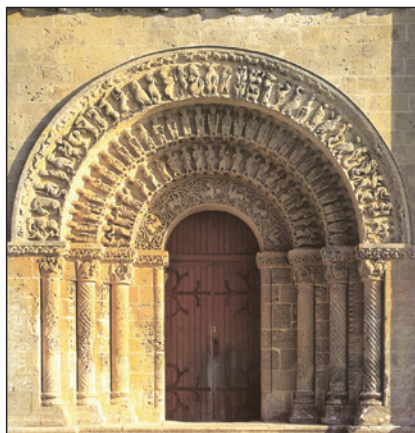
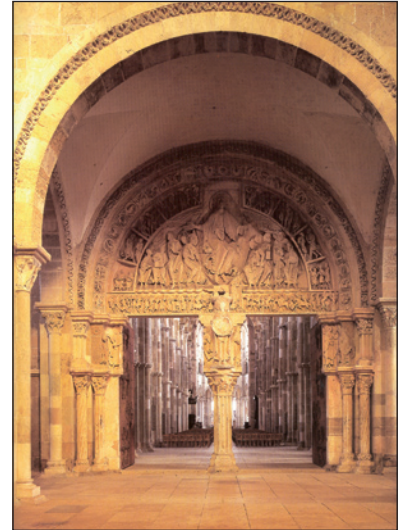
Er was een menigte mannen, die met vreugde en opgetogenheid, onophoudelijk van zeer ver, op eigen kosten, dag en nacht stenen, kalk, zand, hout en al wat nodig was voor het werk, op wagens en karretjes vervoerden. De zeer grote en zware stenen die in de grondvesten geplaatst worden, zijn hiervan getuigen, want men kan ze in heel Haspengouw niet aantreffen en men moest ze uit andere streken laten komen. Wat de zuilen betreft, de ene werd van Worms naar Keulen gebracht per schip, op de Rijn; andere, van elders komend, werden ernaartoe gebracht op wagens; van Keulen tot hier vervoerde de bevolking ze over land, van dorp tot dorp, met vurige ijver gingen de inwoners zelf in het gespan staan, zodanig dat zij zonder hulp van ossen of paarden ... de zuilen tot bij ons brachten onder het zingen van lofliederen.

Uit de *Gesta Abbatum Trudonensium*, tweede helft 11de eeuw (de handelingen van de abten van de abdij van Sint-Truiden), uitgave de Borman, I, Luik, 1877, 19.

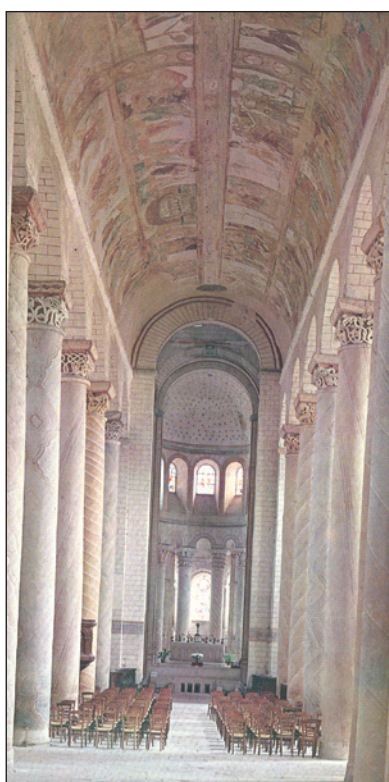
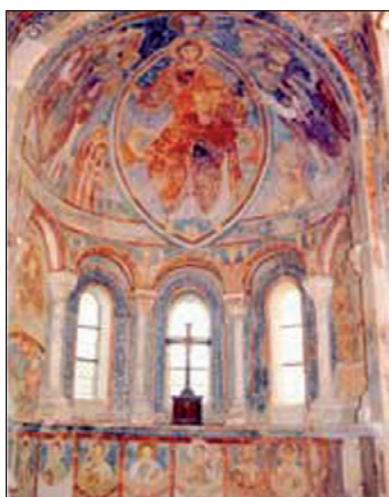
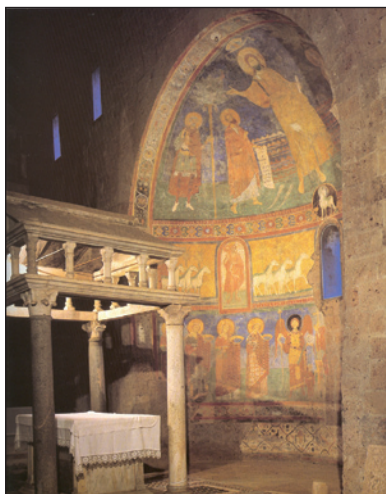
Bron 44 en 45: De kloostergang

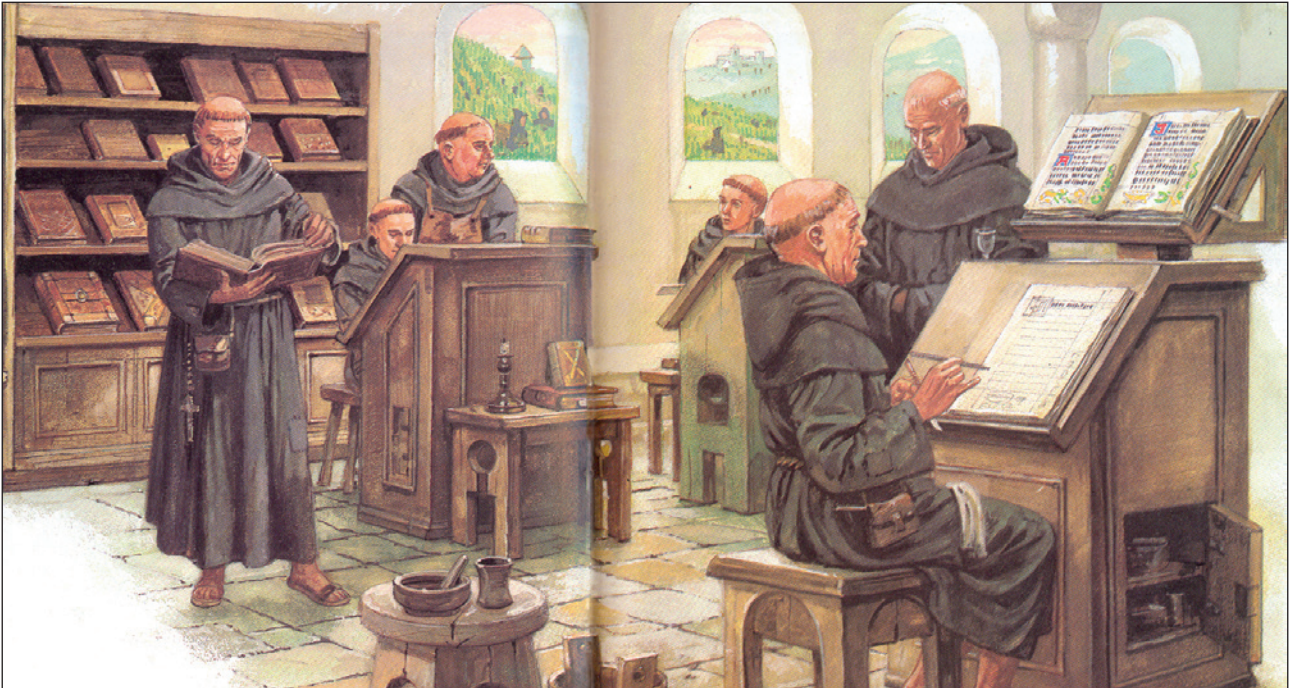
Bron 46, 47, 48, 49, 50, 51 en 52: Portalen

Bron 53, 54, 55, 56, 57, 58 en 59: De romaanse wandschilderkunst

Bron 60: Een scriptorium

Bron 61, 62, 63, 64, 65, 66 en 67: Miniaturen

Bron 68: middeleeuws handschrift: de Sint-Servaaslegende van Hendrik van Veldeke

Lessuggestie 1

Bron 1: F. Hayt, *Atlas van de algemene en Belgische geschiedenis*, Van In, Lier, 1988

Bron 2: F.W. Putzger, *Historischer Weltatlas*, Berlijn, 1974

Bron 4: *Burchten en versterkingen in de Euregio Maas-Rijn*. Onder red. van J. Notermans, T. Waegeman en I. Desmedt, Eupen, 2002.

Bron 17, 18, 19, 20, 21 : J. Gerits, *Historische steden in Limburg*, Gent, 1989.

Bron 23: J. Vaes, J. Rombouts, M. Orlent, M. Kellens e.a., *Godfried Guffens (1823-1901) en het Limburgs historisme* (Publicaties van het Stedelijk Museum Stellingwerff-Waerdenhof, Hasselt, 33), Hasselt, 2001.

Alle andere bronnen: internet.

Lessuggestie 2

Bron 29, 30, 31, 33, 37, 38, 39, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68
Romaanse kunst. Architectuur – Beeldhouwkunst – Schilderkunst, onder red. van R. Toman, Könemann Verlag, Keulen, 1996

Bron 35, 36: L. Portugaels en C. Mahaux, *Liège ardente et turbulente*, Allier, 1993

Bron 40: *Colonia Romanica*, Keulen, z.d.

Bron 61: W. Avenarius, H. Castritius e.a., *Streifzüge durch das historische Deutschland*, München, 1989.

Alle andere bronnen: internet.

BIBLIOGRAFIE

Baerten, J., *Het graafschap Loon (11de-14de eeuw), ontstaan-politiek-instellingen* (Maaslandse Monografieën, 9). Assen: Van Gorcum, 1969.

Gerits, J., *Historische steden in Limburg*. Gent, 1989.

Van Ermen, E., E. Van Mingroot, B. Minnen en M. Van der Eycken, *Limburg in kaart en prent. Historisch Cartografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg*. Tiel-Wesp: Lannoo / Fibula-Van Dishoeck, 1985.

Jappe Alberts, W., *Geschiedenis van de beide Limburgen* (Maaslandse Monografieën, 15 en 17). Brussel, 1987.

Lyna, J., *Het graafschap Loon. Politieke en sociale overzichtelijke geschiedenis*. Beringen, 1956.

Vaes, J., Loon loont, in *Van tijd tot tijd. Tijdschrift voor geschiedenis, kunst en erfgoed*. 1, 1, 2004, 6-9.

Vaes, J., Prelaten, privileges en vrijpostige voogden: domein en stad Bree in het feodaal schaakspel, in *Breedvoerig herdacht: duizend jaar Bree*. Tiel: Lannoo, 2007

Vaes, J., De vroegchristelijke architectuur, in *De materiële cultuur van de eerste Christenen*. Leuven, 1983, p. 18-42 en 158-213

COLOFON

Deze publicatie is een uitgave van de Erfgoedcel Hasselt in samenwerking met de Katholieke Hogeschool Limburg en de stedelijke musea Hasselt en verscheen naar aanleiding van het project Viva Veldeke.

Auteurs:

Jan Vaes, Doctor in de Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis.

Docent Geschiedenis, Kunst – en Muziekgeschiedenis aan de lerarenopleiding van de Katholieke Hogeschool Limburg.

Eindredactie:

Joke Smets, Tine Rock, Sabine Hartmann en Hanne Indekeu

Fotomateriaal:

Annemie America, stad Hasselt

In zoverre dit mogelijk was, werd toestemming gevraagd aan de rechthebbenden voor de publicatie van het beeldmateriaal. Wie de publicatie van beeldmateriaal betwist, kan contact opnemen met de uitgever van deze lesbrieven.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk en vormgeving:

Drukkerij Baillien-Maris

Oplage:

300 ex.

ISBN 9789078465119

Wettelijk depotnummer: 2007/10.771/23

HASSELT HEEFT HET.

